

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АДАПТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Колективна монографія

За редакцією Н. Ю. Голубєвої

Одеса
Фенікс
2026

УДК 341.93
А 28

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 8 від 08.04.2026 р.)*

Рецензенти:

Харитонов Є. О. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Гусаров К. В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Булеца С. Б. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

А 28

Адаптація цивільного процесуального права до європейських стандартів : кол. монографія [Електронне видання] / за ред. Н. Ю. Голубєвої. – Одеса : Фенікс, 2026. – 452 с. – Режим доступу: ...
ISBN 978-617-8763-28-2

Колективна монографія є комплексним дослідженням проблем адаптації цивільного процесуального права до європейських стандартів. Монографія, представлена увазі читача, об'єднує досвід теоретичних досліджень і практичних напрацювань вітчизняних фахівців у галузі цивільного процесуального права. Автори аналізують ключові напрями гармонізації національного процесуального законодавства з європейськими стандартами, виявляють системні прогалини та пропонують прикладні механізми модернізації судового процесу.

Адресована науковцям, викладачам, юристам-практикам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться розвитком цивільного процесуального права в умовах європейської інтеграції.

УДК 341.93

ISBN 978-617-8763-28-2

© Колектив авторів, 2026

Розділ 5.

Право на приватність та процесуальні гарантії при використанні електронних доказів: аналіз практики ЄС (Дрогозюк К. Б.)

Вступ	179
1. Теоретико-правові основи права на приватність	181
2. Електронні докази та правові стандарти їх використання	186
3. Практика Європейсько суду з прав людини щодо права на приватність та допустимості електронних доказів	191
4. Імплементація європейських стандартів захисту приватності при використанні електронних доказів у цивільному процесі України	196
Висновки	199

Розділ 6.

Електронні докази у цивільному процесі: стандарти ЄС та особливості національного судочинства (Московчук Д. О.)

Вступ	202
1. Правове регулювання електронних доказів у праві Європейського Союзу	203
2. Особливості використання електронних доказів у цивільному процесі окремих держав ЄС.	207
3. Перспективи розвитку правового регулювання електронних доказів у цивільному судочинстві	222
Висновки	224

Розділ 7.

Електронний документ та електронний документообіг у цивільному судочинстві України: адаптація до європейських стандартів (Павлова Ю. С.)

Вступ	227
1. Правова природа електронного документа у цивільному судочинстві України	228
2. Електронний документообіг у системі цивільного судочинства України	234
3. Перспективи розвитку електронного судочинства в Україні з урахуванням процесу євроінтеграції	240
Висновки	245

Розділ 8.

Адаптація позовного провадження у цивільному судочинстві України до європейських стандартів правосуддя (Полюк Ю. І.)

Вступ	249
1. Позовне провадження – форма реалізації права на справедливий суд: європейські стандарти та національна модель правового регулювання.	251
2. Конструкція позову в цивільному судочинстві України: взаємозв'язок видів позовів та ефективного способу судового захисту в контексті європейських стандартів	257
3. Система спрощення та оптимізації позовного провадження в цивільному судочинстві України у світлі європейських стандартів	265
Висновки	281

Розділ 9.

Європейські стандарти апеляційного перегляду судових рішень в цивільному процесі (Ліопол І. М.)

Вступ	286
-------------	-----

1. Право на апеляційний перегляд справи як елемент права на справедливий суд.	290
2. Апеляційні фільтри: баланс між ефективністю та доступністю правосуддя.	303
3. Тенденції уніфікації видів (моделей) апеляції під впливом європейських стандартів ...	311
4. Проблеми мотивування постанов суду апеляційної інстанції у світлі практики ЄСПЛ ..	318
Висновки	327

Розділ 10.

Окреме провадження у світлі адаптації законодавства України до європейських стандартів (Стоянова Т. А., підрозділи 1, 4, 5; Полуніна О. О., підрозділи 2, 3, 6)

Вступ	331
1. Трансформація окремого провадження у світлі адаптації законодавства України до європейських стандартів.	333
2. Особливості правового статусу суб'єктів процесуальних правовідносин у справах окремого провадження	340
3. Класифікація справ окремого провадження. Нові категорії справ окремого провадження	350
4. Справи про зміну правового статусу фізичної особи й встановлення фактів, що мають юридичне значення	360
5. Справи про визнання або відновлення неоспорованих суб'єктивних прав та про застосування встановлених законом заходів щодо захисту прав і законних інтересів	369
6. Окреме провадження в умовах воєнного стану	380
Висновки	383

Розділ 11.

Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в контексті новелізації цивільного процесуального законодавства України та адаптації до стандартів ЄСПЛ (Цал-Цалко Ю. Ю.)

Вступ	386
1. Значення інституту перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами та процедура перегляду даних рішень.	388
2. Правова позиція Європейського Суду з прав людини щодо справ з перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами	405
Висновки	412

Розділ 12.

Мирова угода як інструмент врегулювання спорів: Європейські стандарти (Яніцька І. А.)

Вступ	415
1. Актуалізація дослідження мирової угоди в контексті розвитку диспозитивних засад цивільного судочинства України та Європейської інтеграції	417
2. Системна модель примирення в Європейському правовому просторі: від термінології до процесуальних конструкцій	428
Висновки	447

Розділ 9

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Іліопол Інна Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0002-4853-4269

DOI

Вступ

1. Право на апеляційний перегляд справи як елемент права на справедливий суд
2. Апеляційні фільтри: баланс між ефективністю та доступністю правосуддя
3. Тенденції уніфікації видів (моделей) апеляції під впливом європейських стандартів
4. Проблеми мотивування постанов суду апеляційної інстанції у світлі практики ЄСПЛ

Висновки

Вступ

Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу є складним, поетапним та системним процесом, що відображає стратегічний курс держави на інтеграцію до європейського правового простору. У сфері цивільного судочинства особливого значення набуває адаптація апеляційного провадження, яке виконує одну з ключових функцій забезпечення ефективного судового захисту, виправлення судових помилок та формування єдності судової практики.

Інститут «апеляції» упродовж тривалого історичного періоду зазнавав істотних трансформацій – від перших ознак зародження в римському праві, відмови від нього в радянський період і до визнання його необхідним елементом механізму забезпечення справедливого правосуддя. Така еволюція була зумовлена змінами у праворозумінні судочинства та уявленнях про гарантії захисту прав і свобод людини. За часів незалежності України, цей інститут пройшов декілька етапів: початковий (1991-2001); введення апеляційних судів до системи судів загальної юрисдикції та зміна виду апеляції (2001-2005); адаптація апеляційного провадження до міжнародних стандартів судочинства (2005-2016); вдосконалення апеляційного провадження

в умовах судової реформи та євроінтеграційних процесів (2016 – по теперішній час)¹.

Початковий етап характеризувався фрагментарним та обмеженим застосуванням апеляційного оскарження, що значною мірою було зумовлено спадщиною радянської моделі судочинства з домінуванням касаційних форм контролю, однак, навіть в той період, відбувались перші важливі кроки імплементації національного законодавства до *acquis EU*. Отже, право на апеляційний перегляд справи як засада цивільного судочинства має відповідати насамперед ст. 8 Загальної декларації прав людини, прийнятої резолюцією 217 А (III) Асамблеї ООН від 10.12.1948 р.², що закріплює право на відновлення порушених основних прав кожній людині, а також Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої 04.11.1950 р.³ (далі – Конвенція) та ратифікованої Україною 17.07.1997 р., яка, зокрема проголошує право кожного на справедливий суд і гарантує захист прав і свобод компетентним, безстороннім судом упродовж розумного строку (ст. 6)⁴.

9 листопада 1995 року Україна стала членом Ради Європи⁵ та взяла на себе зобов'язання виконувати загальні вимоги Статуту Ради Європи, зокрема забезпечувати плюралістичну демократію, верховенство права, а також гарантувати захист прав людини й основоположних свобод усіх осіб, які перебувають під її юрисдикцією⁶.

Подальші законодавчі реформи сприяли інституціоналізації апеляційного провадження як самостійної стадії судового процесу, розширенню її повноважень та закріпленню процесуальних гарантій для учасників справи. Важливим кроком на цьому етапі стало впровадження так званої «малої судової реформи», зумовлена потребою узгодження процесуального законодавства

¹ Іліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Іліопол Інна Михайлівна. Одеса, 2018. 250 с. С. 3 URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/f9ca31bb-cab8-40a6-9e3d-6248d0a61759>

² Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

³ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. /Конвенція Ради Європи. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁴ Іліопол І. М. Реформування цивільного процесуального законодавства та його вплив на розвиток правовідносин в апеляційному провадженні / Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 1. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С.с. 42-46. С.43. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2021/11.pdf

⁵ Про приєднання України до Статуту Ради Європи. Закон України від 31.10.1995 р № 398/95-ВР. /Відомості Верховної Ради України. 1995. № 38. Ст.287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶ Назаров І. В. Судова реформа як частина правової реформи в Україні. Вісник Вищої ради юстиції. № 1(5). 2011. С. 63. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Visnyk_Vyschoi_rady_iustytzii/2011_N1_5.pdf

з положеннями Конституції України. Зокрема, фундаментальною новацією прийнятого 21 червня 2001 р. Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» стало скасування касаційного і наглядового перегляду справ та запровадження апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, що сприяло утвердженню основоположних демократичних засад відправлення правосуддя¹.

На етапі адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів судочинства було прийнято значну кількість нових законів, що враховували дотримання європейських принципів судочинства, зокрема Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р., а також схвалено стратегії, що визначили європейський вектор руху. Вагомим етапом адаптації національної правової системи до європейських стандартів стало прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р.² Цей нормативно-правовий акт закріпив комплексний механізм виконання державою рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також визначив обов'язок усунення системних причин і умов, що призводять до порушення Конвенції. Принципово новим для національної правової доктрини стало нормативне визнання в ньому Конвенції та практики ЄСПЛ джерелом права, обов'язковим для застосування судами України при розгляді та вирішенні справ, що безпосередньо вплинуло й на інститут перегляду судових рішень в апеляційному порядку. Насамперед, апеляційні суди отримали чітке нормативне зобов'язання здійснювати перевірку судових рішень першої інстанції з урахуванням стандартів Конвенції та практики ЄСПЛ, зокрема щодо права на справедливий суд, принципів змагальності, рівності сторін, доступу до суду, розумних строків розгляду справи та вмотивованості судових рішень. Це зумовило трансформацію апеляційного перегляду з формально-процесуального контролю у змістовну перевірку відповідності судового рішення європейським стандартам захисту прав людини. Крім того, практика ЄСПЛ почала відігравати роль самостійного аргументу в апеляційних скаргах, а суди апеляційної інстанції отримали можливість і водночас обов'язок виправляти порушення Конвенції ще в стадії апеляційного провадження, не допускаючи їх закріплення у остаточних судових рішеннях і, як наслідок, зменшуючи ризик звернення зі скаргами до ЄСПЛ.

Прагнення вдосконалити законодавство України в умовах євроінтеграційних процесів зумовило необхідність посилення відповідальності судової влади перед суспільством. Наслідком цих процесів стало прийняття 2 червня

¹ Руденко М. В. Питання апеляційного та касаційного провадження за новим процесуальним законодавством України. Науково-практичні коментарі. №2/2001. С. 118-135. С.118-119.

² Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. /Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

2016 року нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та 22 червня 2016 року Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», якими, в тому числі, було переосмислено конституційні засади апеляційного оскарження судових рішень як важливої гарантії захисту прав людини, а також оновлення цивільного процесуального законодавства.

Застосування нового ЦПК України засвідчило наявність близько ста новел порівняно з попередньою його редакцією. Реформування сприяло підвищенню ефективності цивільного судочинства та його гармонізації з міжнародними стандартами справедливого правосуддя. Зміни охопили як модернізацію традиційних процесуальних процедур, так і запровадження нових інститутів цивільного процесуального права, ґрунтуючись на пріоритеті фундаментальних прав людини та забезпеченні доступності правосуддя¹.

Попри те, що Україна не є членом Європейського Союзу, адаптуючи національне законодавство до їх стандартів, вона може орієнтуватися на офіційні документи ЄС про спільні правила цивільних процедур із транснаціональним виміром, наприклад Резолюція щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі². В Європейському Союзі немає єдиної загальної директиви про апеляційне провадження в цивільних справах, адже це є внутрішнім процесом кожної держави і належить до національної компетенції. Однак окремі резолюції, регламенти, директиви, зокрема й щодо non EU states, можуть визначати вектор руху національного законодавства та використовуватись як правові інструменти судового співробітництва та процедурного забезпечення, що опосередковано впливають й на питання апеляцій у транснаціональних цивільних справах.

Кожен з наведених етапів відображає рівень демократизації судової системи та адаптацію національного процесуального законодавства до європейських стандартів. За сучасних умов інститут перегляду справ в апеляційному порядку виконує важливу роль у забезпеченні законності, обґрунтованості та єдності судової практики, виступаючи важливим інструментом виправлення судових помилок і підвищення довіри суспільства до судової влади.

¹ Луспенник Д. Д. Проблемні питання застосування норм ЦПК України в апеляційному провадженні. 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezentatsiia_NSHSU_Luspenyk_2021_10_25.pdf

² Резолюція Європейського Парламенту від 4 липня 2017 року з рекомендаціями Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі (2015/2084(INL)) (2018/C 334/05); Директива Європейського Парламенту та Ради про спільні мінімальні стандарти цивільного процесу в Європейському Союзі. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0282&qid=1771232545105>

1. Право на апеляційний перегляд справи як елемент права на справедливий суд

Перегляд судових рішень в апеляційному порядку виступає важливим інструментом реалізації права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що ст. 6 Конвенції не покладає на договірні сторони обов'язку створювати суди апеляційної чи касаційної інстанцій. Водночас у випадку, якщо такі суди функціонують у національній правовій системі, провадження в них має відповідати процесуальним гарантіям, передбаченим зазначеною статтею, зокрема забезпечувати особам ефективне право на доступ до суду для вирішення спорів щодо їхніх прав та обов'язків цивільного характеру². В межах зазначеного міжнародно-правового акта право на справедливий суд у справах цивільного характеру слід розуміти як комплекс взаємопов'язаних елементів, зокрема: право особи на доступ до суду; забезпечення справедливого розгляду справи; здійснення судового розгляду на засадах публічності; розгляд справи упродовж розумного строку; вирішення спору незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, а також публічне проголошення судового рішення (за деякими виключеннями). Розглянемо ці елементи через призму дотримання Конвенції та практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя судами апеляційної інстанції.

Особливу увагу в процесі гармонізації слід приділяти забезпеченню **доступу до правосуддя** в апеляційному провадженні. У рішенні ЄСПЛ від 21 лютого 1975 р. у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» було визначено, що п. 1 ст. 6 Конвенції імпліцитно гарантує право доступу до суду, без якого інші процесуальні гарантії – справедливість, публічність і динамізм, позбавляються сенсу, якщо відсутній сам судовий розгляд. Право на розгляд у суді будь-якого спору цивільного характеру не є результатом розширювального тлумачення, а випливає безпосередньо з термінології першого речення статті, з урахуванням предмета й мети Конвенції, а також загальних принципів права. Суд визнав, що «право на суд», у межах якого право доступу, зрозуміле як можливість ініціювати судові провадження у цивільних справах, становить лише один із аспектів³. До цього слід додати

¹ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. /Конвенція Ради Європи. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

² Andrejeva v. Latvia. 18 February 2009. (Application no. 55707/00)/ URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-91388%22%5D%7D>; Сорокін проти України. 18 грудня 2018. п. 21. (Заява № 3450/09) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d44#Text; Літвінюк проти України. 01 березня 2018. (Заява № 9724/03). п. 18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_202#Text

³ Golder v. the United Kingdom. 21 February 1975 (Application no. 4451/70). п. 36, 37. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57496%22%5D%7D>

гарантії п. 1 ст. 6, які стосуються організації та складу суду, а також перебігу процесу. Водночас, право на доступ до правосуддя не є абсолютним, а отже, порушення цього права слід розглядати крізь призму виправданості, тобто наявності будь-яких законних обмежень. Це рішення заклало основу для подальшої практики ЄСПЛ і щодо строків звернення до суду, процесуальних бар'єрів, доступу адвоката тощо.

Право на доступ до суду стосується не тільки ініціювання судового процесу, а й звернення до суду зі скаргою. У справі «Михайленко проти України» від 30 травня 2013 р. ЄСПЛ визнав обмеженим доступ до суду заявниці для поновлення дієздатності. Суд наголосив, що п. 1 ст. 6 Конвенції гарантує право кожній особі на звернення до суду зі скаргою, яка стосується її цивільних прав та обов'язків, якщо вона небезпідставно переконана у неправомірності втручання в їх реалізацію та скаржитися на відсутність можливості подати скаргу до суду. В цьому контексті право особи на звернення до суду з метою перегляду рішення про визнання її недієздатною набуває особливого значення, оскільки ініціювання відповідної процедури має визначальний характер для реалізації всього комплексу прав і свобод, на які безпосередньо впливає факт визнання недієздатності¹.

Тобто, неабсолютний характер доступу до правосуддя в апеляційній інстанції стосується так званих «апеляційних фільтрів», а саме: визначення переліку суб'єктів звернення з апеляційною скаргою, об'єктів апеляційного перегляду, розміру судового збору тощо та має враховувати співмірність цих обмежень з правом на апеляційний перегляд справи.

Досліджуючи принцип доступності в апеляційному провадженні, доцільно враховувати й сучасні європейські підходи до цифровізації правосуддя. До прикладу, Регламент ЄС 2023/2844 формує єдину правову основу для використання електронного зв'язку між компетентними органами та фізичними або юридичними особами в цивільних і комерційних справах (ст. 1). Ефективний доступ до правосуддя є основною метою простору свободи, безпеки та правосуддя. Цифровізація розглядається не лише як технічний інструмент, а як механізм підвищення ефективності, прозорості та якості судових процедур (7)².

У контексті апеляційного провадження принцип доступності набуває нових вимірів саме через цифрові інструменти. По-перше, електронна комунікація між судом та учасниками справи (подання апеляційних скарг, заяв, доказів через електронні системи) підвищує відкритість та оперативність

¹ Mikhaylenko v. Ukraine 30 may 2013. (Application no. 49069/11). п. 30, 37 URL: http://lawyer.khpg.org/1417768704#1417768704_13

² Регламент (ЄС) 2023/2844 Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2023 року про цифровізацію судової співпраці та доступ до правосуддя у трансграничних цивільних, комерційних та кримінальних справах, а також про внесення змін до деяких актів у сфері судової співпраці. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R2844&qid=1771328478970>

розгляду. По-друге, використання відеоконференцій, електронних кабінетів, автоматизованого розподілу справ та онлайн-доступу до судових рішень сприяє реалізації принципу гласності та забезпечує фактичний доступ до суду незалежно від місця перебування особи, що в умовах війни є вкрай важливим для учасників судового процесу.

Особливої уваги заслуговує положення про необхідність гарантування доступу до правосуддя для всіх, у тому числі осіб з інвалідністю (п. 10 Регламенту¹). Тобто, безбар'єрність є однією із складових доступності правосуддя. Якщо особа з інвалідністю фізично не може потрапити до будівлі суду, це обмежує право особи на участь у відкритому апеляційному розгляді, що фактично звужує принцип гласності для певної категорії осіб та порушує принцип рівності сторін перед законом і судом. Тому системна відсутність умов доступності може розглядатись як порушення цього принципу. Це означає, що держава має створювати всі необхідні умови для дотримання принципу доступності правосуддя, забезпечуючи як технічні можливості так і процесуальні умови для участі в судових засіданнях, в тому числі, дистанційно, та необхідності адаптації електронних сервісів до потреб осіб з інвалідністю (вадами зору, слуху), а також забезпечення альтернативних способів подання процесуальних документів.

Після початку повномасштабної агресії Російської Федерації реалізація принципу доступності правосуддя в Україні стикається також з низкою об'єктивних та системних проблем. Об'єднання судів або тимчасове здійснення правосуддя судами, що виїхали з окупованих територій, саме по собі не є порушенням принципу публічності, проте на практиці виникають деякі проблеми перевантаженості судів апеляційної інстанції, складнощі з доступом до матеріалів справ, фактична віддаленість суду від учасників судового процесу та недостатня інформованість громадян про нове місцезнаходження суду. У таких випадках може виникати обмеження доступності, якщо особа фактично позбавлена можливості бути присутньою під час апеляційного перегляду її справи або отримати інформацію про справу. До цієї проблеми додається відсутність електроенергії після російських обстрілів, перебої з Інтернетом, пошкодження будівель судів, що перешкоджає проведенню відкритих судових засідань, трансляції або фіксації судового процесу, участі учасників справи в режимі відеоконференції тощо. Формально такі обставини є форс-мажорними і не свідчать про умисне порушення доступності. Однак це створює для держави і для судів додаткові навантаження для вживання належних заходів (резервні джерела живлення, перенесення судових

¹ Регламент (ЄС) 2023/2844 Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2023 року про цифровізацію судової співпраці та доступ до правосуддя у трансграничних цивільних, комерційних та кримінальних справах, а також про внесення змін до деяких актів у сфері судової співпраці. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R2844&qid=1771328478970>

засідань з належним повідомленням) задля дотримання принципу розумних строків розгляду справи. Відтак, запроваджене в Україні електронне судочинство відіграє важливу роль при здійсненні правосуддя, тим більш, в таких умовах.

Водночас, європейський підхід наголошує, що цифровізація не повинна перетворюватись на бар'єр для реалізації права на апеляційний перегляд справи. Держава має забезпечити належний рівень цифрової грамотності громадян і передбачити можливість використання традиційних форм комунікації для осіб, які не володіють необхідними навичками (п. 12 Регламенту)¹. У сфері апеляційного провадження це безпосередньо пов'язано з гарантією рівності сторін та недопущенням обмеження права на апеляційне оскарження через технічні чи цифрові труднощі.

Таким чином, хоча вказаний Регламент ЄС формально не поширюється на Україну, орієнтація на стандарти ЄС у сфері цифрової трансформації судочинства відповідає євроінтеграційному курсу держави та сприяє гармонізації національного цивільного процесуального законодавства з європейськими підходами. Цифровізація апеляційного розгляду повинна поєднувати реальну можливість участі у судовому засіданні, в тому числі дистанційно, доступність інформації про рух справи та гарантії недискримінаційного доступу до правосуддя, що в сукупності підсилює змістовне наповнення доступності цивільного процесу. Доступність апеляційного провадження сьогодні залежить не тільки від процесуальних норм, а й від матеріально-технічної спроможності держави забезпечити відкритість і доступність правосуддя навіть в умовах збройної агресії.

Відтак, право на апеляційний перегляд справи є одним з ключових елементів забезпечення ефективного доступу до правосуддя. Практика ЄСПЛ неодноразово наголошувала, що фінансові, процедурні або надмірно формалізовані обмеження не повинні позбавляти особу реальної можливості оскаржити судові рішення. У контексті європейської інтеграції воно набуває особливого значення як інструмент виправлення судових помилок, гарантія процесуальної справедливості та засіб реального захисту цивільних прав і свобод.

Наступним елементом права на суд є забезпечення **справедливого розгляду справи**. Це питання є доволі цікавим з огляду на критерії справедливості в кожних конкретних випадках. ЄСПЛ підкреслює, що до його юрисдикції не належить перевірка й виправлення ймовірних помилок у встановленні фактів або застосуванні права, допущених національними судами. Від-

¹ Регламент (ЄС) 2023/2844 Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2023 року про цифровізацію судової співпраці та доступ до правосуддя у транскордонних цивільних, комерційних та кримінальних справах, а також про внесення змін до деяких актів у сфері судової співпраці. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R2844&qid=1771328478970>

повідно, Суд не уповноважений виконувати функції «четвертої інстанції» та не ставить під сумнів рішення національних судів, якщо лише їхні висновки не мають ознак свавілля або очевидної необґрунтованості. Водночас у своїй практиці Суд констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у випадках, коли відмова суду останньої інстанції у прийнятті касаційної скарги ґрунтувалася на явній помилці в оцінці відповідних процесуальних обставин¹. Також, у рішенні «Плахтєєв та Плахтєєва проти України», ЄСПЛ висловив занепокоєння тим, що національні суди не дали відповіді на частину позовних вимог і не пояснили, чому вона не могла бути розглянута в межах змагального судового провадження. Зокрема, Верховний Суд відхилив касаційну скаргу заявників, не навівши жодних мотивів щодо цих доводів². Практика ЄСПЛ послідовно виходить із того, що суди не зобов'язані відповідати на кожен аргумент сторін, але вони повинні дати відповідь на суттєві та вирішальні доводи.

У деяких рішеннях ЄСПЛ, наприклад «Христов проти України», було докладно проаналізовано це питання та визначено, що право на справедливий судовий розгляд підлягає тлумаченню з урахуванням преамбули Конвенції, яка закріплює принцип верховенства права як складову спільної правової спадщини Договірних Сторін³. Цей принцип за своєю правовою природою належить до загальновизнаних імперативних принципів міжнародного права (*jus cogens*) і зумовлений його фундаментальним значенням для функціонування та розвитку сучасних демократичних суспільств⁴.

Однією з ключових засад верховенства права ЄСПЛ називає принцип юридичної (правової) визначеності, який передбачає, що остаточне судове рішення, яке набрало законної сили, не може бути поставлене під сумнів після остаточного вирішення спору судами. Принцип юридичної визначеності, своєю чергою, зумовлює обов'язок дотримання принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточності судового рішення. Відповідно до цього принципу жодна зі сторін не вправі ініціювати перегляд остаточного й обов'язкового до виконання судового рішення виключно з метою повторного розгляду справи та ухвалення нового рішення. Перегляд судових актів судами вищих інстанцій має здійснюватися винятково для виправлення судових помилок

¹ Сорокін проти України. 18 грудня 2018. п. 21. (Заява № 3450/09). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d44#Text

² Плахтєєв та Плахтєєва проти України. 12 березня 2009. п. 37. (Заява № 20347/03). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_471#Text

³ Христов проти України. 19 лютого 2009. п. 33, 34 (Заява № 24465/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text

⁴ Іліопол І. М. Місце принципу правової визначеності в системі принципів цивільного процесуального права України / І. М. Іліопол // Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до 90-річчя від дня народження Ю. С. Червоного, яка проводиться в рамках науково-творчого марафону «Тиждень цивільного процесу». Одеса, 6 листопада 2017 року. Одеса, Фенікс. 2017. С.с. 49-53. С. 50.

або істотних процесуальних недоліків, а не як спосіб повторного розгляду спору по суті. Така контрольна функція не може розглядатися як прихована форма оскарження, а сама лише можливість існування різних підходів до вирішення спору не становить достатньої підстави для відступу від остаточності судового рішення. Винятки з цього правила допускаються лише за наявності особливих, вагомих та непереборних обставин¹.

У переважній більшості держав Європейського Союзу оптимальною визнається модель судочинства, за якої розгляд цивільних справ по суті здійснюється судами двох інстанцій. Повноваження третьої інстанції обмежуються перевіркою правильності застосування норм матеріального та процесуального права, а також забезпеченням їх належного тлумачення. Перше з наведених положень у доктрині визначається як принцип двоінстанційності, тоді як друге може бути охарактеризоване як принцип юридичної перевірки судових рішень. Водночас принцип контролю, єдності та розвитку права перебуває у тісному взаємозв'язку з обома зазначеними засадами².

Стаття 129 Конституції України закріплює верховенство права як одну з фундаментальних засад здійснення правосуддя. Запровадження цього принципу означало трансформацію традиційного підходу, заснованого виключно на принципі законності, однак не передбачало його повного заперечення чи усунення з правової системи. Натомість ідеться про якісно нове співвідношення між законністю та правом, у межах якого закон має застосовуватися з урахуванням вимог справедливості, розумності та правової визначеності.

Водночас, перед законодавцем постало завдання оптимізації судового розгляду, зокрема скорочення строків перебування справ у судах та мінімізації надмірного процесуального навантаження на учасників процесу, пов'язаного з багаторазовим переглядом судових рішень. У зв'язку з цим було здійснено перехід від чотириланкової системи судоустрою до триланкової³. Упродовж тривалого часу у вітчизняному цивільному процесі склалася практика, за якої суди касаційної інстанції фактично виконували функції повторного апеляційного перегляду, значною мірою дублюючи повноваження апеляційних судів. Такий підхід негативно позначався на ефективності правосуддя та суперечив призначенню касаційного провадження⁴. При цьому слід

¹ Христов проти України. 19 лютого 2009. п. 33, 34 (Заява № 24465/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text

² Іліопол І. М. Порівняльний аспект принципів цивільного процесуального права інших держав /Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 56 /редкол.: С. В. Ківалов (голов.ред.) та ін. Одеса: Юридична література, 2010. С.156-162. С. 161.

³ Голубева Н. Ю. Вплив реформи судоустрою на цивільне судочинство // Часопис цивілістики. Вип. № 28. 2018. С. 102-106. С. 103. URL: http://clj.nuoua.od.ua/archive/28/28_2018.pdf

⁴ Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія /[С. В. Ківалов, Н. Ю. Голубева, І. В. Андронов та ін.]; за аг. ред. Н. Ю. Голубевої; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. (212 с.) С. 7. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c0c24be5-7bb0-4605-8fad-44fc2449b983/content>

зазначити, що до 2010 року в Україні вже функціонувала триланкова судова система, до якої держава фактично повернулася після усвідомлення неефективності чотириланкової моделі судоустрою, яка діяла в Україні з 2010 по 2016 роки. Відмова від касаційного «дублювання апеляції» опосередковано змінила характер апеляційного провадження, об'єктивно поновивши ключове значення його як основної інстанції перегляду справи та перевірки фактичних обставин. В умовах утвердження принципу юридичної визначеності та обмеження касаційного перегляду функцією юридичного контролю, саме апеляційний суд став тією процесуальною ланкою, в межах якої забезпечується повноцінна перевірка правильності встановлення фактичних обставин справи, оцінки доказів та застосування норм матеріального права.

Це також узгоджується з позицією ЄСПЛ і відповідає європейській моделі двоінстанційного розгляду спору по суті, згідно з якою перегляд судових рішень вищими інстанціями має бути спрямований не на повторний розгляд спору, а на виправлення істотних помилок і забезпечення справедливості процедури та забезпечення єдності судової практики.

Можна вважати, що апеляційне провадження стало ключовим інструментом забезпечення балансу між правом на справедливий суд і принципом *res judicata*. З одного боку, апеляційний перегляд гарантує стороні реальну можливість виправлення судової помилки до набрання рішенням остаточної сили. З іншого боку, обмеження касаційного перегляду запобігає нескінченному перегляду та сприяє стабільності правовідносин після завершення апеляційної стадії. У цьому сенсі саме апеляція виступає процесуальним «фільтром», після якого рішення набуває підвищеного ступеня остаточності.

Проблема недотримання **розумного строку** розгляду справи й досі залишається невирішеною. Законодавство встановлює чіткі строки розгляду справи, зокрема й судом апеляційної інстанції (ст. 371 ЦПК України) проте, в силу багатьох обставин, суди не дотримуються встановлених законодавством вимог. З огляду на практику ЄСПЛ, оцінка «розумності» тривалості провадження здійснюється з урахуванням конкретних обставин справи та на підставі усталених критеріїв, зокрема складності справи, поведінки заявника і компетентних органів, а також значущості предмета спору. Водночас, підставою для встановлення порушення вимоги щодо «розумного строку» можуть бути лише ті затримки у провадженні, які зумовлені діями або бездіяльністю держави¹.

Наприклад, у справі «Аграчова та інші проти України», ЄСПЛ констатував надмірну, невиправдану тривалість розгляду справ та невідповідність

¹ Полтораченко проти України. 18 січня 2005. п. 28. (заява № 77317/01). URL: <https://archive.khpg.org/1118326340>; Літвінюк проти України. 01 березня 2018. (Заява № 9724/03). п. 22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_202#Text; Науменко проти України. 09 листопада 2004. п. 77. (заява № 41984/98). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text

вимозі «розумного строку», встановивши, що Надія Аргачова поневірялась у судах трьох інстанцій протягом 12 років 10 місяців та 16 днів + 6 місяців 27 днів (спадкоємиця); Олександр Гвоздецький – понад 10 років; Володимир Заїченко – понад 6 років; Алла Подкоритова – понад 13 років. Попри їх поневіряння по інстанціях держава, у підсумку, так і не забезпечила заявникам «ефективного засобу юридичного захисту»¹.

Систематичне порушення строків судового розгляду має сталий характер і негативно впливає на ефективність судового захисту та рівень довіри громадян до правосуддя. Однією з ключових причин такої ситуації Уповноважений Верховної Ради України з прав людини називав проблему кадрового забезпечення судів, яка загострилася у зв'язку з проведенням судової реформи (2016 року). Зокрема, масове звільнення суддів, затягування процедур їх добору та призначення, а також нерівномірне навантаження між судами призвели до істотного збільшення кількості справ, що перебувають на розгляді та, відповідно, до порушення принципу розумного строку як складової права на справедливий суд².

В 2024 році повідомлення про порушення права на доступ до правосуддя в аспекті реалізації права на апеляційне оскарження судового рішення, стосувалося здебільшого адміністративного судочинства, у зв'язку із ліквідацією суду. Однак, також було повідомлено й про недотримання гарантій розгляду справи упродовж розумного строку, обмеження права учасників процесу на ознайомлення з матеріалами справи в електронній формі та недодержання принципу обов'язковості виконання судових рішень³.

Тобто, проблему порушення строків розгляду справи в судах апеляційної інстанції і сьогодні не можна вважати вирішеною – вона залишається значущим викликом для судової системи. Причини недотримання розумних строків розгляду справи залишаються такими як і раніше: кадрове навантаження і дефіцит суддів в апеляційних судах (у 2023 стартував добір суддів в апеляційні суди, але процес затягнувся); перевантаженість судів великим обсягом справ та недостатня організація процесів; адміністративні проблеми, включно зі складанням повісток, документів тощо; поведінка сторін (затягування, клопотання тощо). Але повномасштабна війна стала найскладнішим викликом. Суди працюють у надзвичайних умовах через безпекові та технічні причини, що впливає на строки розгляду справ. Звісно, дефіцит кадрів не звільняє державу від відповідальності, а війна визнається об'єктивним

¹ Аргачова та інші проти України. 06 грудня 2018. п. 10, 11. (заяви № 11109/09 та 3 інші заяви). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e36#Text

² Іліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Іліопол Інна Михайлівна. Одеса, 2018. 250 с. С. 55, 56 URL: <https://dspace.opnu.edu.ua/items/f9ca31bb-cab8-40a6-9e3d-6248d0a61759>

³ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. п. 8.1. С. 224.

фактором, проте не автоматично виправдовує надмірні строки розгляду справ. Заради справедливості, необхідно все ж зазначити, що, попри існуючі виклики, значна частина справ розглядається в розумні строки, однак це залежить від розташування суду, ефективної організації роботи і поведінки учасників справи.

Вимога розгляду справи **незалежним і безстороннім судом, встановленим законом**, у контексті апеляційного провадження має самостійний характер, а не зводиться лише до перевірки того, чи були ці гарантії дотримані судом першої інстанції. Резолюція Європейського Парламенту щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі, у ст. 23 передбачає, що при здійсненні правосуддя суддя керується принципами незалежності та безсторонності, що виключає прийняття будь-яких зовнішніх вказівок, тиску чи втручання в діяльність. Професійна діяльність ґрунтується на верховенстві права та відсутності особистих упереджень, заобов'язує чи інтересів при вирішенні судових справ¹.

Практика ЄСПЛ послідовно виходить з того, що кожна судова інстанція, яка наділена повноваженнями розглядати справу цивільного характеру, повинна самостійно відповідати критеріям: незалежності; безсторонності; встановленості законом. Тобто, помилки першої інстанції не можуть бути автоматично виправдані самим фактом апеляційного перегляду, якщо апеляційний суд сам не відповідає вимогам ст. 6 Конвенції.

ЄСПЛ наголошує, що у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції, для з'ясування питання, чи відповідає суд критерію «незалежності» необхідно, зокрема, враховувати порядок призначення суддів, строк здійснення ними повноважень, наявність інституційних гарантій від будь-якого зовнішнього впливу, а також фактичне дотримання принципу незалежності у діяльності суду². Що ж стосується критерію «безсторонність», тобто відсутність упередженості та необ'єктивності, то у практиці ЄСПЛ вона оцінюється за двома критеріями: суб'єктивним і об'єктивним. Суб'єктивний критерій стосується особистих переконань і поведінки конкретного судді, тобто того, чи мав він особисту упередженість у справі. Об'єктивний критерій передбачає оцінку того, чи забезпечували суд і його склад достатні гарантії для усунення будь-яких обґрунтованих сумнівів щодо його упередженості³.

¹ Резолюція Європейського Парламенту від 4 липня 2017 року з рекомендаціями Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі (2015/2084(INL)). (2018/C 334/05). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0282&qid=1771232545105>

² Науменко проти України. 09 листопада 2004. п. 95. (заява № 41984/98). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text

³ Олександр Волков проти України. 9 січня 2013. п. 104. (Заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text; Науменко проти України. 09 листопада 2004. п. 95. (заява № 41984/98). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text

Чіткої межі між цими критеріями не існує, оскільки поведінка судді може одночасно свідчити і про можливу особисту упередженість, і про об'єктивні підстави для сумнівів у безсторонності. У ситуаціях, коли складно довести відсутність суб'єктивної упередженості, особливого значення набуває вимога об'єктивної безсторонності. Водночас незалежність суду та його об'єктивна безсторонність є взаємопов'язаними й за певних обставин підлягають спільній оцінці¹.

Тобто, питання незалежності суду апеляційної інстанції, насамперед стосується порядку формування складу суду апеляційної інстанції (призначення суддів, автоматизований розподіл справ тощо), а також відсутності ієрархічного чи процесуального тиску з боку керівництва, органів суддівського самоврядування та неможливості впливу результатів апеляційного перегляду на кар'єру судді. Крім того, суд апеляційної інстанції не залежить від правової оцінки суду першої інстанції та уповноважений змінювати, скасовувати судові рішення і ухвалювати нове рішення.

Суб'єктивна безсторонність суду апеляційної інстанції пов'язана, насамперед, з підставами для відводу (самовідводу) суддів, наприклад якщо є обставини, що викликають сумніви щодо об'єктивності судді (п. 5 ч. 1 ст. 36 ЦПК України). Об'єктивна безсторонність більш значуща в апеляційній інстанції, адже стосується неприпустимості повторної участі судді в розгляді справи, наприклад якщо він розглядав справу в першій інстанції (ч. 1 ст. 37 ЦПК України). Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи передбачає необхідність забезпечення державами можливості «контролю за рішеннями суду нижчого рівня («суд першої інстанції») судом вищого рівня («суд другої інстанції»)). Водночас, зазначений акт встановлює вимогу щодо недопустимості участі суддів судів вищих інстанцій у розгляді справ, якими вони опікувались в судах нижчої інстанції»².

Наступним важливим критерієм, є поняття **«суд, встановлений законом»**, яке відповідно до практики ЄСПЛ означає не лише формальне створення суду на підставі закону, а й його функціонування відповідно до чітко визначених правових правил. Воно охоплює всю організаційну модель судової влади: порядок утворення судів, визначення їх юрисдикції, складу суду, процедур розподілу справ та дотримання процесуальних норм під час розгляду конкретної справи³.

¹ Олександр Волков проти України. 9 січня 2013. п. 105, 107. (Заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text

² Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 528 засіданні заступників міністрів 7 лютого 1995 року. П. «а», «d» ст. 1. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_5_1995_02_07.pdf

³ Сокурєнко і Стригун проти України. 20 липня 2006. п. 24. (Заяви № 29458/04 та № 29465/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_115#Text

Т. А. Цувіна виокремлює три основні складові поняття «суд, встановлений законом»: інституційну, процесуальну та компетенційну. Інституційна складова відображає судоустрійний аспект і охоплює створення відповідного суду, набуття особою статусу судді та здійснення нею повноважень судді у порядку й на умовах, визначених національним законодавством. Процесуальна складова характеризує законність участі кожного конкретного судді в розгляді справи. Компетенційна складова, передбачає як правильне застосування правил юрисдикції, так і здійснення судом під час розгляду та вирішення справи лише тих повноважень, які прямо передбачені нормами процесуального законодавства¹.

Таким чином, для апеляційної інстанції вимога «суд, встановлений законом» означає, що апеляційний перегляд має здійснюватися саме тим судом і тим складом суддів, які прямо визначені законом, із дотриманням установлених процедур. Це включає: законність утворення апеляційного суду та повноважень його суддів (інституційна складова); правильне формування колегії та розподіл справ між суддями (процесуальна складова); а також розгляд справи виключно в межах апеляційної компетенції, без виходу за надані законом повноваження чи підміни функцій суду першої інстанції (компетенційна складова). Яскравим прикладом порушення вимоги «суд, встановлений законом» в суді апеляційної інстанції буде вихід за межі ч. 2 ст. 23 ЦПК України, якщо апеляційний суд розгляне як перша інстанція справу, не віднесену законом до його юрисдикції. Отже, порушення зазначених вимог в апеляційному провадженні ставить під сумнів відповідність апеляційного суду критерію «встановленого законом» і може вплинути на справедливість судового розгляду.

Здійснення судового розгляду на засадах **публічності**, передбачене ст. 6 Конвенції та є невід'ємним елементом права на справедливий суд. Цей європейський принцип кореспондує з національним принципом гласності судового процесу, закріпленим у ст. 7 ЦПК України, який передбачає усний і відкритий розгляд цивільних справ.

Погоджуючись із науковою позицією багатьох вчених, І. В. Андронов, досліджуючи вимоги до рішення суду, розглядає «публічність (гласність) у вузькому та широкому сенсі. Гласність у вузькому розумінні (внутрішня гласність) стосується тільки учасників справи, що також проявляється у необхідності публічного проголошення судового рішення. Гласність у широкому розумінні (зовнішня гласність) стосується необмеженого кола осіб і проявляється зокрема, й у ведені Єдиного державного

¹ Цувіна Т. А. Суд, встановлений законом» як елемент права на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві. Часопис Київського університету права. (2). 2019. С. 137-141. С. 138. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2019.24>

реєстру судових рішень, що відповідає Рекомендації¹ Комітету Міністрів Ради Європи»².

ЄСПЛ наголошує, що публічність судового провадження слугує гарантією захисту учасників процесу від здійснення правосуддя в умовах закритості та без належного суспільного контролю. Водночас, цей принцип є важливим інструментом забезпечення та підтримання довіри до судової влади на всіх рівнях судової системи. Забезпечуючи відкритість правосуддя, принцип публічності сприяє реалізації основної мети ст. 6 Конвенції – гарантуванню справедливого судового розгляду, який визнається одним із фундаментальних принципів демократичного суспільства у розумінні Конвенції. Попри те, що всі держави-члени Ради Європи визнають і дотримуються принципу публічності судового розгляду, їхні правові системи та судова практика характеризуються різноманітністю підходів до визначення його обсягу та форм реалізації, зокрема щодо порядку проведення судових слухань і способів проголошення судових рішень. Заразом, формальні аспекти реалізації цього принципу не є визначальними порівняно з його призначенням. Враховуючи ключове значення права на справедливий суд у демократичному суспільстві, ЄСПЛ у процесі здійснення контрольної функції зосереджується насамперед на аналізі фактичних обставин та реального перебігу відповідної судової процедури³.

Необхідно підкреслити, що принцип публічності судового розгляду не є абсолютним. Зміст Конвенції допускає можливість обмеження доступу публіки та преси до судового засідання повністю або частково в інтересах моралі, за необхідності захисту приватного життя сторін, а також у випадках, коли, на переконання суду, за конкретних обставин публічність може зашкодити інтересам правосуддя. Окрім того, у практиці ЄСПЛ визнається, що принцип публічності може зазнавати певних обмежень на стадії апеляційного чи касаційного перегляду залежно від особливостей національної правової системи. Однак, обов'язковою передумовою таких обмежень є забезпечення відкритого та публічного розгляду справи судом першої інстанції⁴.

¹ Про відбір, обробку, надання і архівацію судових рішень у правових інформаційно-пошукових система. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (95) 11 від 11 вересня 1995. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_11_1995_09_11.pdf

² Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія / І. В. Андронов. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с. С. 137, 139.

³ Претто та інші проти Італії. 8 грудня 1983. п. 21, 22. (Заява № 7984/77). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57561%22%7D>

⁴ Іліюпол І. М. / Концепт принципів цивільного процесуального права, що застосовуються в стадії перегляду судових рішень в апеляційному порядку, сформованих під впливом Європейської Конвенції з прав людини і основоположних свобод / І. М. Іліюпол // Часопис цивілістики. Вип. № 39. Видавничий дім «Гельветика», 2020. С.с. 97-103. С. 63-64. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9afb39c2-d721-4d2e-acef-563cb9c8a963/content>

Тобто, «порядок застосування ст. 6 Конвенції в апеляції залежить від особливостей цієї процедури, адже слід зважати на всю судову систему держави та місце в ній апеляційної інстанції»¹.

Стаття 6 Конвенції, встановлюючи принцип здійснення судового розгляду на засадах публічності, окремо наголошує на обов'язковості **публічного проголошення судового рішення**. Отже, навіть у випадках, коли з міркувань моралі, громадського порядку або національної безпеки присутність представників преси чи громадськості під час усього судового розгляду або його окремих стадій є обмеженою, результат розгляду справи має бути оголошений відкрито. Водночас, вимога публічного проголошення судового рішення не виключає необхідності його письмового оформлення та доведення змісту такого рішення як до відома сторін процесу, так і до відома широкої громадськості².

ЄСПЛ у справі «Протто та інші проти Італії» від 08 грудня 1983 року визнав, що публічність судового рішення може бути забезпечена не лише шляхом його усного проголошення, а й через депонування повного тексту в канцелярії суду, якщо таким чином гарантується відкритий доступ до нього. Він наголосив, що для касаційної інстанції депонування рішення є достатнім механізмом забезпечення вимог ст. 6 Конвенції. Оскільки касаційний розгляд відбувався публічно, а кожен мав можливість ознайомитися з рішенням або отримати його копію, відсутність його публічного проголошення не підриває принципу публічного контролю за правосуддям і не становить порушення Конвенції. Разом з тим, він констатував, що такий підхід не може автоматично застосовуватися до апеляційних судів через відмінність їх ролі в судовій системі³.

Отже, під впливом ст. 6 Конвенції та практики ЄСПЛ національний законодавець виходить із того, що апеляційний перегляд цивільних справ, на відміну від касаційного, не може бути суто письмовим за замовчуванням, позаяк суд апеляційної інстанції уповноважений перевіряти не лише питання права, а й факту. Необхідно також зауважити, що відповідно до ст. 8 ЦПК України поряд із принципом гласності діє правило про відкритість інформації щодо справи. Цивільне процесуальне законодавство, у визначених випадках, допускає розгляд апеляційних скарг без повідомлення учасників справи (ч. 3 ст. 368, ст. 369 ЦПК України), однак така модель є результатом імплементації критеріїв ЄСПЛ і застосовується за умови, що право на публічний розгляд було реалізоване в суді першої інстанції та що характер

¹ Ekbatani v. Sweden. 26 May 1988. п. 27. (Application no. 10563/83). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-57477%22>}}

² Іліопол І. М. Порівняльний аспект принципів цивільного процесуального права інших держав // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 56. Одеса: Юридична література. 2010. С. 156-163. С. 159. URL: <http://www.apdp.in.ua/v56/25.pdf>

³ Претто та інші проти Італії. 8 грудня 1983. п. 27. (Заява № 7984/77). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57561%22>}}

деяких категорій справ або ухвал, не потребує слухання з обов'язковою присутністю учасників справи. На практиці це, подекуди, призводить до формального застосування судом цього права посиляючись на завантаженість суду, а також формалізації публічного проголошення судового рішення коли сторони дізнаються про результат постфактум через електронні сервіси. Однак, це створює напругу між європейським підходом (допустимість депонування) та класичним розумінням гласності та відкритості в цивільному процесі, особливо з огляду на те, що апеляція вирішує і питання факту, адже ЄСПЛ наголошує, що адміністративна зручність не може бути самостійною підставою для обмеження публічності.

Європейські стандарти судочинства передбачають, що апеляційний перегляд має бути реальним, ефективним та доступним, а не формальним механізмом контролю за рішеннями судів першої інстанції. У цьому контексті актуалізується необхідність удосконалення процесуальних гарантій сторін, зокрема права бути почутими, рівності процесуальних можливостей та обґрунтованості судових рішень.

Не менш важливим є вплив Конвенції та практики ЄСПЛ на формування стандартів апеляційного перегляду. Зазначені інституції виробили підходи до оцінки справедливості судового розгляду, строків апеляційного оскарження, меж апеляційного контролю та обсягу повноважень апеляційного суду, які імплементуються в національне законодавство та судову практику. У цьому аспекті апеляційний суд постає не лише як інстанція перевірки законності й обґрунтованості рішень, а й як активний суб'єкт утвердження європейських цінностей правосуддя.

2. Апеляційні фільтри: баланс між ефективністю та доступністю правосуддя

Доступність правосуддя є важливою гарантією права на справедливий суд в контексті ст. 6 Конвенції, однак, як вже зазначалось, вона не є абсолютною, що передбачає можливість запровадження певних обмежень, зокрема щодо доступу до суду апеляційної інстанції. Апеляційні фільтри доцільно розглядати не лише як сукупність процесуальних вимог до прийнятності апеляційної скарги, а як елемент цивільного процесу, що визначає співвідношення між правом на апеляційний перегляд справи та принципом процесуальної економії. У європейській практиці апеляційні фільтри оцінюються крізь призму виправданості, щоб будь-яке обмеження доступу до суду переслідувало легітимну мету, було необхідним у демократичному суспільстві та не порушувало сутність права на судовий захист. В цьому аспекті апеляційні фільтри виконують системну функцію, формуючи комплекс гарантій

доступу до суду апеляційної інстанції та критерії допустимості процесуальних бар'єрів.

І. О. Ізарова слушно зауважує, що апеляційний перегляд рішень суду першої інстанції до моменту набрання законної сили слід розглядати як невід'ємний процесуальний елемент забезпечення прав учасників судового провадження. У зв'язку з цим подальша еволюція цивільного процесуального права Європейського Союзу, імовірно, буде орієнтована на уніфікацію процедур апеляційного оскарження. З огляду на збереження транскордонного характеру цивільного процесу й на стадії перегляду судових рішень, запровадження загальноєвропейського механізму оскарження може стати наступним етапом гармонізації цивільного процесуального права, спрямованим на забезпечення цілісності судового розгляду та ефективного контролю за законністю рішень судами вищих інстанцій¹.

З метою гармонізації законодавства зі стандартами Європейського Союзу та забезпечення розгляду судом апеляційної інстанції виключно належних та обґрунтованих питань, Комітет Міністрів Ради Європи рекомендує державам передбачити можливість запровадження окремих або всіх наступних заходів: встановлення виключень із права на апеляційне оскарження щодо певних категорій справ, зокрема позовів із незначною ціною; запровадження процедури попереднього дозволу суду на подання апеляційної скарги; визначення чітких граничних строків реалізації права на апеляційне оскарження; відстрочення реалізації права на оскарження окремих попередніх процесуальних питань до моменту подання апеляції на рішення суду по суті справи².

З огляду на вказані рекомендації, доступ до суду апеляційної інстанції національним цивільним процесуальним законодавством обмежується через існування таких **«апеляційних фільтрів»**:

– **обмеження щодо перегляду в апеляційному порядку певних категорій справ.** За ЦПК України таке обмеження стосується наказного провадження. Для полегшення доступу до правосуддя, ще у 1984 році Комітет Міністрів Ради Європи рекомендував для спорів за позовними вимогами незначної суми передбачити таку процесуальну процедуру, яка забезпечувала б сторонам можливість звернення до суду без понесення витрат, непропорційних сумі предмета спору, тобто запровадження спрощеного прова-

¹ Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу : монографія / І. О. Ізарова. Київ : ВД «Дакор». 2015. 335, [1] с. С. 59. URL: https://www.researchgate.net/profile/Iryna-Izarova-2/publication/314260851_Teoretichni_osnovi_civilnogo_procesu_ES/links/58be87554585150d848701f0/Teoretichni-osnovi-civilnogo-procesu-ES.pdf

² Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 528 засіданні заступників міністрів 7 лютого 1995 року. Глава 2. ст. 3. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_5_1995_02_07.pdf

дження, мінімізації кількості судових засідань та встановлення певних обмежень щодо реалізації права на апеляційне і касаційне оскарження¹.

На виконання таких рекомендацій у 2004 році в ЦПК України з'явився новий вид провадження – наказне, який показав свою ефективність, адже «переважна більшість заяв задовольняється без необхідності переходу у спрощене позовне провадження»². Згодом, із прийняттям нової редакції ЦПК України у 2017 році, позовне провадження було поділено на два види і з'явилося спрощене позовне провадження для розгляду малозначних справ, трудових спорів тощо. Проте будь-яких обмежень щодо реалізації права апеляційного оскарження судових рішень у справах спрощеного позовного провадження законодавством не передбачено, однак вони існують у касаційному провадженні (п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України). Відтак, в апеляційному провадженні скарги на рішення суду у малозначних справах, розглядаються судом, хоча і без повідомлення учасників справи (ч. 1 ст. 369 ЦПК України). На думку К. В. Гусарова обмеження щодо оскарження рішень у так званих «малих позовах» суперечить конституційним положенням, оскільки не завжди оскарження пов'язане з ціною позову, наприклад предметом скарги може бути мотивувальна частина рішення. Якщо особа не погоджується з установленими судом обставинами, які згодом можуть набути преюдиційного значення в іншій справі, право на оскарження має бути гарантованим і не обмежуватися ціною позову³. Проте такі спеціальні фільтри допустимості апеляційного провадження існують в ряді країн, наприклад у Німеччині, як зазначає С. В. Васильєв «апеляційна скарга є допустимою тільки у випадках, якщо «ціна скарги» перевищує 600 євро (апеляція на підставі вартості) або суд першої інстанції у своєму рішенні допустив подачу апеляції (апеляція на підставі допуску) (§ 511 (2) ЦПУ ФРН). Допуск апеляції надається судом першої інстанції і володіє обов'язковою дією для апеляційного суду, якщо спір має принципове значення або постанова апеляційного суду необхідна для вдосконалення права або єдності судової практики, а також якщо рішен-

¹ Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 367 засіданні заступників міністрів 28 лютого 1984 року. п. 15. URL.: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>

² Іліюпол І. М. Ефективність наказного провадження як спрощеного виду цивільного судочинства: статистичний аналіз. Новели цивільного процесуального законодавства: спрощені провадження : матеріали наук.-практич. конф. (м. Одеса, 5 трав. 2025 р.) / упоряд.: Н. Ю. Голубєва, І. А. Яніцька, О. В. Сатановська ; за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Юридична література, 2025. 108 с. С.71-75. С. 74. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.29744>

³ Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис... доктора юрид. наук: 12.00.03 / Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 431 с. С. 115, 356-357. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0511U000606>

ням на сторону покладений обов'язок в розмірі, що не перевищує 600 євро (§ 511 (4) ЦПУ ФРН)»¹.

У національному законодавстві до 2017 року обмежень за категоріями справ не існувало взагалі, проте сьогодні судовий наказ не є об'єктом апеляційного оскарження (ч. 3 ст. 167 ЦПК України). Тобто, апеляційним фільтром виступає відсутність права на апеляційне оскарження судового наказу по категоріям справ, визначеним у ст. 161 ЦПК України. Це обмеження не порушує принципу доступності правосуддя, адже законодавством передбачений спеціальний порядок скасування судового наказу тим самим судом, який його видав (за деякими виключеннями), а заявник має право оскаржити ухвалу про відмову у видачі судового наказу (п. 1 ч. 1 ст. 353 ЦПК України), що відповідає «розумному співвідношенню між засобами, що застосовуються та ціллю, яку прагнуть досягти»². Відсутність права на апеляційне оскарження судового наказу є виправданим апеляційним фільтром, оскільки воно компенсується альтернативними процесуальними гарантіями захисту прав боржника, що забезпечує баланс між ефективністю судочинства та доступністю правосуддя, відповідає принципу пропорційності та не порушує права на судовий захист, оскільки особі не закривається доступ до суду як такого, а лише модифікується форма та процесуальний шлях реалізації цього права;

– **визначення «конкретних граничних» строків на подання апеляційної скарги.** Право на доступ до суду може підлягати обмеженням, зокрема щодо умов прийнятності скарг. Закріплення процесуальним законодавством конкретних строків для їх подання, спрямовано на забезпечення принципу юридичної визначеності. Вони мають бути передбачуваними і не позбавляти заінтересованих осіб реальної можливості скористатися наявними засобами судового захисту³. Строк апеляційного оскарження має бути розумним і водночас достатнім для виконання усіх умов подання скарги. Стаття 156 Модельних правил Європейського цивільного процесу передбачає місячний строк для подання апеляційної скарги з дня вручення рішення суду першої інстанції⁴. В законодавстві різних держав строки подання апеляційних скарг істотно відрізняються та коливаються в межах від десяти днів до трьох місяців. Так, ЦПК Болгарії передбачає можливість подання апеляційної скарги протягом двох тижнів з моменту постановлення судового рішення (ст. 259). У ЦПК Хорватії встановлено, що апеляційна скарга на рішення суду

¹ Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с. С.253.

² Mikhaylenko v. Ukraine. 30 may 2013. (Application no. 49069/11). п. 31. URL: http://lawyer.khpg.org/1417768704#1417768704_13

³ Мушта проти України. 18 листопада 2010. (Заява № 8863/06). п. 37, 38. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text

⁴ ELI-UNIDROIT. Модельні європейські правила цивільного процесу. Від транскордонних принципів до європейських правил цивільного процесу / І. О. Ізарова, Т. А. Цувіна, Ю. Д. Притика та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет». 2025. 175 с. С. 134. URL: https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2025/11/Ukrainian-ELI_UNIDROIT.pdf

першої інстанції подається у п'ятнадцятиденний строк з дня отримання його копії (ст. 348). Відповідно до положень ЦПК Італії апеляційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів (ст. 369). У Швейцарії загальний строк для подання апеляційної скарги становить тридцять днів. Згідно зі ст. 339 ЦПК Нідерландів апеляційну скаргу може бути подано протягом трьох місяців з дня постановлення судового рішення¹.

Реалізація права на апеляційне оскарження, відповідно до ч. 1 ст. 354 ЦПК України, здійснюється шляхом подання апеляційної скарги: на рішення суду – у тридцятиденний строк (що відповідає правилам), на ухвалу суду – у п'ятнадцятиденний строк з дня їх проголошення. У разі якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення, а також у випадку розгляду справи чи вирішення питання без повідомлення (виклику) учасників справи, перебіг відповідного строку апеляційного оскарження починається з дня складення повного тексту судового рішення. Під час реалізації учасниками справи права на поновлення строку на апеляційне оскарження судам апеляційної інстанції слід виходити з того, що:

- до спливу одного року з дня складання повного судового рішення, поновлення строку можливе у разі несвоєчасного отримання повного тексту судового рішення або з інших поважних причин, що перешкоджали своєчасному поданню апеляційної скарги (ч. 2, 3 ст. 354 ЦПК України);
- після спливу одного року з дня складання повного судового рішення, поновлення строку можливе виключно якщо скаржника не було повідомлено про розгляд справи або не залучено до участі у справі або внаслідок виникнення обставин непереборної сили, що унеможливили своєчасне звернення зі скаргою (ч. 2 ст. 358 ЦПК України).

З цього приводу, ЄСПЛ зазначив, що поновлення загального строку на оскарження після спливу значного часу може призводити до порушення принципу правової визначеності. Хоча вирішення такого питання належить до компетенції національних судів, свобода їх розсуду не є необмеженою. Відповідні судові рішення мають бути належним чином мотивовані. У кожному конкретному випадку національні суди зобов'язані оцінити, чи є підстави для поновлення строку достатніми для виправдання втручання у принцип *res judicata*, зокрема в ситуаціях, коли національне законодавство не встановлює чітких часових меж або вичерпного переліку підстав для такого поновлення². Також, наприклад, ЄСПЛ зазначав, що на час існування

¹ Заварза Т. В. Порівняльний цивільний процес : навчально-методичний посібник / Т. В. Заварза, С. М. Бервено, Л. В. Новікова, К. М. Тоцька. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 156 с. С.123-124. URL: <https://files01.core.ac.uk/download/201485713.pdf>

² Пономарьов проти України. 03 квітня 2008. (Заява № 3236/03). п. 41. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text

у процесуальному законодавстві апеляційного «фільтру», який здійснювався судом першої інстанції шляхом вирішення питання про прийнятність апеляційної скарги, визнання її неподаною могло ґрунтуватися на формальних підставах (порушення вимог до форми і змісту, пропуск строку, несплата судового мита). Водночас національне законодавство не містило ефективних гарантій від свавільної відмови в передачі апеляційної скарги до суду вищої інстанції. Унаслідок цього суди першої інстанції були наділені неконтрольованими повноваженнями щодо блокування апеляційного перегляду, що створювало ризик фактичного позбавлення особи права на доступ до суду, як це й сталося у справі¹. Однак, сьогодні апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції (ст. 355 ЦПК України) і саме суд апеляційної інстанції вирішує питання щодо її прийнятності (ст. 357 ЦПК України).

Апеляційний фільтр у вигляді строків і обмеженого їх поновлення не порушує право на доступ до суду. Водночас аналіз судової практики демонструє, що проблема полягає не стільки у наявності фільтрів, скільки у способі їх застосування. Порушення можливе у випадках непропорційного, формалістичного або немотивованого застосування цих норм судами, що фактично може позбавити осіб реальної можливості апеляційного перегляду та трансформувати процесуальні вимоги на інструмент позбавлення доступу до правосуддя;

– **обмеження на апеляційне оскарження попередніх питань окремо від рішення суду.** Об'єктами апеляційного оскарження є рішення та ухвали суду першої інстанції, що не набрали законної сили. Водночас, не всі ухвали можуть бути оскаржені окремо від рішення суду, а лише ті, що закріплені у ст. 353 ЦПК України та стосуються процесуальних питань.

Порушення норм процесуального права, тобто процесуальні помилки, становлять самостійну підставу для їх негайного перегляду, оскільки за відсутності такого механізму сторона, права якої були порушені, фактично втрачає можливість ефективного судового захисту. У зв'язку з цим учасникам процесу гарантується право на оскарження процесуальних дій і рішень суду з метою забезпечення своєчасного, повного та ефективного розгляду справи, а також запобігання необґрунтованому затягуванню судового провадження. Відповідно суд на ранніх стадіях розгляду має можливість перевірити законність і обґрунтованість вирішення процесуальних питань та, за необхідності, змінити їх для досягнення належного результату².

¹ Воловік проти України. 06 грудня 2007. (Заява № 15123/03). п. 56, 59. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text

² Ізарова І. Модельні Європейські правила цивільного процесу ELI-UNIDROIT. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2(117). 2021. С. 24-29. С. 27. URL: https://www.researchgate.net/profile/Iryna-Izarova-2/publication/353489744_ELI-UNIDROIT_MODEL_EUROPEAN_RULES_OF_CIVIL_PROCEDURE/links/61a376867323543e2110626a/

За редакції ЦПК України 2004 р. перелік ухвал, що оскаржуються окремо від рішення суду зазнавав постійної критики, що призводило до непоодиноких звернень до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень ст. 293 ЦПК (нині 353 ЦПК) у взаємозв'язку з п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України. Причиною цього була відсутність єдності судової практики при вирішенні питання щодо допуску апеляційних скарг. Наприклад, Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень підкреслив, що апеляційному оскарженню підлягають усі ухвали, крім випадків, прямо заборонених законом¹. Таке тлумачення на практиці створило передумови для зловживання процесуальними правами, оскільки учасники процесу почали ініціювати апеляційний перегляд ухвал, які не лише не закріплені у ч. 1 ст. 353 ЦПК України, а й не повинні оскаржуватися з позицій раціональної процесуальної форми, що призводило до затягування судового розгляду².

З огляду на таку практику, нова редакція ЦПК України суттєво розширила перелік ухвал, що оскаржуються окремо від рішення суду, і на сьогодні фактично не залишилось ухвал, які не оскаржуються самостійно. Як наслідок можливість оскарження значної кількості ухвал окремо від рішення суду спричиняє випадки зловживання цим правом з боку учасників справи з метою затягування судового розгляду.

Не можна стверджувати, що за наявності таких процесуальних фільтрів порушувалось право особи на доступ до суду. Якщо особа не погоджувалась з ухвалою, яка не входила до передбаченого законом переліку, вона могла реалізовувати своє право шляхом включення відповідних доводів до апеляційної скарги на рішення суду (ч. 2 ст. 353 ЦПК України). Отже, необхідним є дотримання балансу між доступом до суду та ефективністю правосуддя (забезпечення дотримання розумних строків розгляду справи, процесуальної економії тощо). Саме тому законодавець має право встановлювати апеляційний фільтр у вигляді вичерпного переліку ухвал, що оскаржуються окремо від рішення суду. Запровадження такого апеляційного фільтра не позбавляє особу права на апеляційний перегляд у цілому, а передбачає альтернативний, відтермінований механізм судового контролю.

Можна виділити ще один **додатковий апеляційний фільтр**, який не містився у зазначеній рекомендації, однак також впливає на питання доступу

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина на Заїченка Володимир а Георгійов ича щодо офіційного о тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного о процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне е оскарження ухвал суду) від 27.01.2010 р. №3-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10#Text>

² Іліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Іліопол Інна Михайлівна. Одеса, 2018. 250 с. С. 115. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/f9ca31bb-cab8-40a6-9e3d-6248d0a61759>

ності правосуддя. Це **встановлення відносно високих розмірів ставок судового збору** за подання апеляційної скарги на рішення суду. Встановлена п. 6 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» ставка у розмірі 150 відсотків від суми судового збору, сплаченого при зверненні до суду першої інстанції, створює додатковий фінансовий бар'єр для громадян, особливо якщо мова йде про майнові спори значної вартості.

Для фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців законодавець передбачив обмеження щодо максимального розміру судового збору. Зокрема:

- за позовами майнового характеру – не більше 8 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- за позовами щодо захисту трудових, соціальних, житлових (крім права власності), сімейних прав та відшкодування матеріальної шкоди здоров'ю – не більше 3 розмірів прожиткового мінімуму.

Ці обмеження, безумовно, мають соціальну функцію, адже вони пом'якшують негативний вплив високих ставок на найбільш вразливі категорії скаржників. Однак на практиці ці ставки все одно можуть бути суттєвою перепорою у справах майнового характеру, де сума позову велика, а для малозабезпечених осіб навіть обмеження у 3 прожиткові мінімуми може залишатися значним навантаженням.

З цього випливає, що високий судовий збір має регуляторну функцію, з одного боку, він відсіює явно необґрунтовані апеляції, а з іншого – ризикує обмежити конституційне право на доступ до правосуддя, що особливо актуально у справах соціальної спрямованості.

Тому можна стверджувати, що судовий збір як апеляційний фільтр є подвійним за своїм ефектом: він економічно стимулює обачність у поданні апеляцій, але потенційно дискримінує за матеріальним статусом і може перешкоджати реалізації процесуальних прав малозабезпечених осіб.

Апеляційні фільтри в цивільному процесі України є об'єктивно необхідним елементом сучасної моделі судочинства і формуються не як механізм обмеження доступу до правосуддя, а як інструмент процесуальної економії та оптимізації судового навантаження, що відповідає європейським стандартам ефективного правосуддя. Вони підтверджують функціонування в Україні моделі неповної апеляції, орієнтованої на перевірку рішення в межах визначених законом, а не на повторний розгляд справи в повному обсязі. Таким чином, апеляційні фільтри в національному цивільному процесуальному законодавстві мають не репресивний, а функціонально-регулятивний характер, спрямований на забезпечення розумного співвідношення між процесуальною економією, ефективністю судової системи та реальністю доступу до правосуддя.

3. Тенденції уніфікації видів (моделей) апеляції під впливом європейських стандартів

У доктрині цивільного процесуального права тривалий час усталеним був **поділ апеляції на два види – повну та неповну**, що відображали різні концептуальні підходи до обсягу та характеру перегляду судових рішень, а сутність кожного з видів зводилась до наступного. **Повна апеляція** розумілася як форма повторного розгляду справи судом апеляційної інстанції, який не залежав від рішення суду першої інстанції. В межах такого перегляду апеляційний суд мав обов'язок самостійно вирішити спір шляхом ухвалення нового рішення без повернення справи на новий розгляд, а сторони наділялися правом посилалися на нові фактичні обставини та подавати докази, які не були предметом дослідження в суді першої інстанції. Таким чином, повна апеляція фактично зближувалася за своєю природою з повторним судовим розглядом справи. Натомість **неповна апеляція** ґрунтувалася на принципово іншій моделі апеляційного провадження, сутність якої полягала у перевірці законності та обґрунтованості судового рішення, ухваленого судом першої інстанції. За цієї моделі апеляційний суд був обмежений матеріалами справи, дослідженими раніше, а подання нових доказів чи посилення на нові обставини не допускалося. Відповідно, апеляційний перегляд не мав на меті нове вирішення справи по суті, а зосереджувався на виявленні та усуненні допущених судом першої інстанції помилок.

С. В. Васильєв окреслив «характерні риси кожного з видів. Повна апеляція: розгляд справи переноситься в суд апеляційної інстанції; судового рішення ніби не існує; апеляційний суд здійснює повторний розгляд і вирішення справи по суті; відсутність обмежень у представленні доказів; розгляд справи в судовому засіданні; суд апеляційної інстанції приймає постанову, що підлягає подальшому оскарженню (наприклад, Франція, Люксембург, Бельгія, Голландія). Неповна апеляція: судові рішення стає предметом перевірки суду другої інстанції; предмет апеляційного розгляду «очищений» провадженням в суді першої інстанції щодо встановлення обставин і дослідження доказів; друга інстанція перевіряє як законність і обґрунтованість рішення, так і сам процес в суді першої інстанції; заборона подання нових доказів; скарга розглядається в судовому засіданні в усному порядку за клопотанням сторін; суд має право скасувати судові рішення і направити справу на новий розгляд до першої інстанції; апеляційний суд має право прийняти нову постанову, яка підлягатиме оскарженню (до прикладу, Англія, Австрія, Німеччина, Данія, Латвія, Литва, Іспанія, Швеція)¹.

Модельними Європейськими правилами цивільного процесу було сформульовано компромісне рішення між правовими системами загального права,

¹ Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с. С.250-251.

для яких характерне обмеження апеляційного перегляду без повторного розгляду справи по суті (заперечення *ius novum* і проведення «закритих» слухань), та континентально-правовими традиціями, що історично сприймали апеляцію як повне слухання справи *de novo*. Лише в новітній період у дедалі більшій кількості держав спостерігається тенденція до обмеження *ius novum* в апеляційному провадженні. Попри попередні невдалі спроби гармонізації в цій сфері Розділ IX Правил відобразив результат суттєвого зближення європейських процесуальних систем у підходах до механізмів судового перегляду. Єдиним аспектом, що викликав принципові дискусії під час розроблення цього розділу, стали критерії прийнятності апеляційної скарги та межі застосування *ius novum* в апеляційному провадженні. У підсумку було досягнуто компромісу, в межах якого розробники прагнули гармонізувати національні моделі апеляційного оскарження з урахуванням континентально-правових традицій¹ що було враховано й національним законодавством.

Розглядаючи переваги та недоліки видів апеляції, І. М. Іліопол встановила, що повна та неповна апеляції мають різну процесуальну спрямованість і по-різному впливають на ефективність судового захисту. Повна – забезпечує максимально широку перевірку справи й підвищує гарантії справедливості рішення, однак може призводити до зловживань процесуальними правами та нівелювання ролі суду першої інстанції. Неповна – зосереджена на перевірці законності й обґрунтованості рішення, організовує учасників справи подавати докази до суду першої інстанції та зберігає функціональний розподіл між судовими інстанціями, але обмеження її повноважень потребують чіткої законодавчої регламентації, щоб уникнути помилок і подальшого скасування рішень. Таким чином, вибір моделі апеляції є балансом між глибиною судового контролю та процесуальною економією².

Не заглиблюючись у дискусію щодо переваг і недоліків кожного з названих видів апеляції, слід підкреслити, що сам поділ апеляційного провадження на повну та неповну зумовлений, насамперед, встановленими межами апеляційного розгляду та обсягом процесуальних повноважень суду апеляційної інстанції, що, у свою чергу, істотно впливає на модель судового захисту прав та інтересів учасників цивільного процесу.

Проаналізувавши кризь призму ознак повної та неповної апеляції ст. 367 ЦПК України, можна виділити три групи меж розгляду справи судом апеляційної інстанції:

¹ ELI-UNIDROIT. Модельні європейські правила цивільного процесу. Від транскордонних принципів до європейських правил цивільного процесу / І. О. Ізарова, Т. А. Цувіна, Ю. Д. Притика та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет». 2025. 175 с. С. 57. URL: https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2025/11/Ukrainian-ELI_UNIDROIT.pdf

² Іліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Іліопол Інна Михайлівна. Одеса, 2018. 250 с. С. 135-136. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/f9ca31bb-cab8-40a6-9e3d-6248d0a61759>

1) межі доводів та вимог апеляційної скарги. За загальним правилом суд апеляційної інстанції здійснює перевірку рішень суду першої інстанції в межах заявлених скаржником вимог і доводів, що є класичною ознакою неповної апеляції. Так, у апеляційній скарзі апелянт має обґрунтувати доводи та чітко визначити в чому саме, на його думку, полягала неправильність чи неповнота встановлених обставин, наприклад через безпідставну відмову суду першої інстанції у прийнятті доказів або неправильне їх дослідження чи оцінку тощо (п. 5 ч. 2 ст. 356 ЦПК України), а також конкретизувати своє прохання для суду апеляційної інстанції (п. 7 ч. 2 ст. 356 ЦПК України). Таке положення міститься у процесуальних кодексах багатьох країн. До прикладу, Франческа Ф'єкконі, зосереджуючись на досвіді Апеляційного суду Мілана, зазначила, що «у 2012 році законодавець провів глибоку реформу апеляційної цивільної системи, визначивши апеляцію як «інстанцію обмеженого перегляду» першого рішення. Зокрема, були встановлені значні обмеження щодо можливості колегії проводити нову оцінку фактів і права, яка може бути здійснена в рамках апеляційної скарги. Зросла важливість підстав, на яких ґрунтується апеляція. Апелянт повинен чітко вказати на помилкові причини рішення, яке оскаржується. Отже, колегія повинна буде проаналізувати рішення першої інстанції у світлі критики, підкресленої апелянтом, який, таким чином, має можливість скерувати колегію, що приймає рішення, запропонувавши інше рішення у справі (article 342 civil procedure code)»¹.

В українському законодавстві, з загального правила є виключення, які дозволяють суду виходити за межі вимог і доводів апеляційної скарги у випадках: порушення норм процесуального права (ч. 3 ст. 376 ЦПК України); неправильне застосування норм матеріального права (п. 4 ч. 1, ч. 2 ст. 376 ЦПК України); очевидна незаконність чи необґрунтованість рішення суду у справах окремого провадження (ч. 5 ст. 367 ЦПК України). Вихід за межі доводів та вимог апеляційної скарги в таких випадках, є скоріш компенсаційним елементом, ніж запереченням неповної апеляції, адже здійснюється на користь верховенства права. А спеціальний виняток, що допускає повний перегляд справи окремого провадження зумовлений відсутністю спору про право і має ознаки повної апеляції, проте не трансформує загальну модель апеляції в повну, адже навіть у справах окремого провадження не відбувається повної заміни першої інстанції. Тобто, ці межі відповідають ознакам неповної апеляції з обмеженими винятками оскільки ініціатива перегляду судового рішення належить учасникам справи, а суд апеляційної інстанції не замінює суд першої інстанції;

2) межі доказування в апеляційній інстанції. Судове доказування в суді апеляційної інстанції також має відповідати загальним та спеціальним

¹ Francesca Fieconi. The role of the courts of appeal in the changing world. The experience of the Court of Appeal of Milan in civil procedures. p. 4. URL: <https://academia.edu/resource/work/74556431>

правилам. Відтак, за загальним правилом, перегляд справ відбувається на підставі наявних у справі доказів, що стосуються фактів, на які учасники справи посилаються в скарзі та (або) у відзиві, що також відповідає ознакам неповної апеляції. Однак, спеціальною нормою визначено, що суд апеляційної інстанції все ж може прийняти нові докази, проте виключно, якщо учасник справи доведе, що не подав їх до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього (ч. 3 ст. 367 ЦПК України).

Висловлюючи свою позицію щодо цього питання, Верховний Суд зазначив, що учасники справи зобов'язані подавати всі наявні у них докази у порядку та строки, встановлені законом або судом, не допускаючи їх приховування. Така законодавча регламентація узгоджується з принципом повного розкриття доказів (discovery). Проте, суд апеляційної інстанції може досліджувати нові докази, зокрема у випадках, коли: докази існували на момент розгляду справи судом першої інстанції, однак особа не знала і не могла знати про їх існування; докази були відомі учаснику справи, проте з об'єктивних, незалежних від нього причин не могли бути подані до суду першої інстанції; суд першої інстанції безпідставно виключив із судового розгляду подані докази, що мали значення для справи; суд першої інстанції необґрунтовано відмовив у дослідженні доказів, зокрема у призначенні експертизи чи витребуванні доказів; наявні інші поважні причини неподання або недослідження доказів судом першої інстанції за відсутності умислу чи недбалості з боку особи, яка їх подає, або внаслідок допущених судом процесуальних порушень¹.

Це ключовий маркер неповної моделі апеляції позаяк суд апеляційної інстанції не проводить нове повноцінне дослідження фактичних обставин справи, ґрунтуючись на доказах, досліджених судом першої інстанції, а розглядає лише ті факти, що поставлені під сумнів у скарзі чи відзиві. Прийняття ж нових доказів є винятком, а не правилом і тягар доказування причин неподання доказів до суду першої інстанції покладається на скаржника. Крім того, необхідно зауважити, що із прийняттям нової редакції ЦПК України 2017 р., правило щодо подання нових доказів до суду апеляційної інстанції дещо ускладнило цю можливість. Причини за яких учасник справи не подав докази до суду першої інстанції було змінено з «поважної» на причини «що об'єктивно не залежали від нього». На відміну від неповної апеляції, при повній – учасники справи мають необмежене право подавати нові докази до суду апеляційної інстанції який повторно встановлює всі факти.

Однак, навіть у країнах де діє повна апеляція існують певні правила. Так, наприклад, у Нідерландах «під час апеляції як апелянт, так і його опонент повинні переконатися що вони згадують конкретні докази, на які вони хочуть посилатися. Якщо вони цього не зроблять, Апеляційний суд може від-

¹ Постанова Верховного Суду від 24 липня 2024 року у справі № 646/857/18 (провадження № 61-5330св24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120603025>

мовити у наданні додаткових доказів. Це ймовірно трапиться, коли сторона в апеляційному провадженні посилається на свідків, яких вже було допитано в суді першої інстанції або які подали письмові свідчення»¹.

Неповна модель апеляції, на думку німецьких вчених-процесуалістів, зумовлена потребою у прискоренні розгляду судових справ, оскільки сторони нерідко зловживали правом необмеженого подання нових доказів до суду апеляційної інстанції. За чинним законодавством апеляційний суд наділений повноваженнями відмовити у приєднанні нових матеріалів, якщо їх подання може призвести до затягування вирішення спору, а також у разі встановлення, що сторони навмисно зловживають процесуальними правами або що відповідні докази не були подані раніше з причин недбалості²;

3) межі позовних вимог та підстав позову. В даному випадку виключена будь-яка ознака повної апеляції, адже існує заборона «трансформації» спору за рахунок зміни предмета або підстав позову, що виключає підміну першої інстанції апеляційною. Тобто, суд апеляційної інстанції не вирішує нову справу, а перевіряє правильність застосування норм матеріального права та дотримання норм процесуального права судом першої інстанції. Це принципове положення для всього апеляційного провадження, адже є найбільш «чистою» формою неповної апеляції.

Положення цих норм цілком відповідають позиції Комітету Міністрів Ради Європи про те, що вирішення предмета судового спору має, як правило, здійснюватися судом першої інстанції. Саме на цьому етапі процесу сторони повинні заявляти всі вимоги, а також подавати всі фактичні обставини та докази, що обґрунтовують їхню позицію. У зв'язку з цим державам було рекомендовано розглянути можливість запровадження законодавчих або інших нормативних механізмів, спрямованих на забезпечення концентрації процесуального матеріалу в суді першої інстанції³. До прикладу, за ЦПК Австрії зміна позову, що лежить в основі оскаржуваного судового рішення та заява нових вимог не допускаються (абз. 4 § 483, абз. 1 § 482)⁴.

У підсумку бачимо, що ст. 367 ЦПК України є нормативним втіленням моделі неповної апеляції, в якій апеляційний суд здійснює контрольну функ-

¹ Cornelis Hendrik (Remco) van Rhee. Appeals in civil and administrative proceedings: Netherlands. p. 6. URL: https://www.academia.edu/12720628/Appeal_in_Civil_and_Administrative_Procedure_The_Netherlands?sm=b&rhid=37526291960

² Кортун В. М. Критерії нормативного розмежування моделей апеляції судів цивільної юрисдикції України й окремих держав Європи. Національний юридичний журнал: теорія і практика. Грудень 2016. С. 85-89. С. 86. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_1/19.pdf

³ Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 528 засіданні заступників міністрів 7 лютого 1995 року. Глава 2. п. «а» ст. 2. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_5_1995_02_07.pdf

⁴ Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с. С.257.

цію, а не функцію повторного розгляду справи, а новий розгляд можливий лише фрагментарно із обмеженнями, і це не руйнує, а балансує модель неповної апеляції з принципом верховенства права.

Окрім меж розгляду справи, вагоме значення при визначенні виду апеляції, мають **повноваження суду апеляційної інстанції**. Як вже зазначалось, за повної моделі апеляційний суд при скасуванні рішення першої інстанції має ухвалити нове рішення, а за неповної – скасувати рішення і направити справу на новий розгляд або ухвалити нове рішення. Відтак, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 374 ЦПК України суд апеляційної інстанції має право скасувати рішення суду першої інстанції повністю або частково або змінити рішення з підстав, визначених у ст. 376 ЦПК України. А відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 374 ЦПК України, суд апеляційної інстанції має право скасувати рішення та направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції за встановленою підсудністю з підстав, закріплених у ст. 378 ЦПК України. Необхідно наголосити на тому, що чинна редакція цивільного процесуального законодавства розглядає таке повноваження як виключення із правил, адже направлення справи на новий розгляд у разі порушення правил територіальної юрисдикції (підсудності) буде підставою для скасування рішення суду тільки в тому випадку, якщо апелянт обґрунтує поважність причини не заявлення про непідсудність справи під час розгляду справи судом першої інстанції.

Отже, можна стверджувати, що сам факт наявності альтернативи (нове рішення або направлення справи на новий розгляд) є визначальним і свідчить про відхід від класичної повної апеляції. Тобто, навіть якщо направлення справи на новий розгляд допускається лише за суворо визначених умов, сам факт існування такого повноваження означає, що апеляційний суд не завжди зобов'язаний вирішувати спір по суті. За повної моделі така можливість була б виключена взагалі. З огляду на викладене, можна зазначити, що, відповідно до повноважень суду апеляційної інстанції апеляція є неповною. Водночас, чинна модель очевидно орієнтована на максимальне наближення до повної апеляції, що проявляється у пріоритеті ухвалення нового рішення та у винятковості підстав для направлення справи на новий розгляд.

Варто згадати, що «відповідно до Статуту 1864 р. апеляційний суд діяв за принципом «повної апеляції», тобто здійснював розгляд справи по суті, так само як і суд першої інстанції. Проте, вже ЦПК України (в редакції 2004 р.) до внесених змін Законом України «Про судоустрій і статус судів» 2010 р. (втратив чинність), містив норму про повноваження щодо скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції»¹, що було ознакою «чистої» неповної апеляції.

¹ Іліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Іліопол Інна Михайлівна. Одеса, 2018. 250 с. С. 37, 193. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/f9ca31bb-cab8-40a6-9e3d-6248d0a61759>

Класичним прикладом повної апеляції є нормативне регулювання апеляційного провадження за ЦПК Франції. В. М. Коротун виокремив такі характерні риси моделі повної апеляції у судах цивільної юрисдикції Франції. По-перше, апеляційний розгляд передбачає повторне вирішення справи по суті як за первісним, так і за зустрічним позовом. По-друге, законодавство прямо закріплює право учасників апеляційного провадження подавати нові докази, а також змінювати позовні вимоги у випадках, прямо визначених законом. По-третє, повноваження апеляційного суду за результатами перегляду справи обмежуються ухваленням одного з трьох рішень: залишення рішення суду першої інстанції без змін, його зміна або скасування. Водночас апеляційний суд за жодних умов не наділений правом передавати справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Крім того, апеляційне оскарження рішень судів великої інстанції передбачає обов'язкову участь судових повірених та супроводжується значним обсягом підготовчої роботи, яку здійснюють сторони апеляційного провадження і суддя, відповідальний за підготовку справи до судового розгляду¹.

Як підкреслює К. В. Гусаров, в національному законодавстві відсутня спеціальна норма, що закріплює конкретну модель, однак визначає певні межі розгляду справи в апеляційній інстанції. Відтак, існуюча модель апеляційного провадження сформована з урахуванням історичних особливостей становлення та розвитку інституту перегляду судових рішень, однак потребує вдосконалення доказової діяльності в суді апеляційної інстанції з урахуванням національних особливостей цивільного судочинства².

Зрештою, вже протягом багатьох років в Україні діє неповна апеляція, що відповідає законодавству та кореспондується із європейськими стандартами здійснення цивільного судочинства, що встановлюють «обов'язок для осіб, які подають апеляційну скаргу на початковому етапі надавати належно обґрунтовані підстави скарги із чітким визначенням очікуваних способів правового захисту, з метою запобігання можливим зловживанням процедурою оскарження»³. Таким чином, чинна модель апеляційного провадження в цивільному процесі України є результатом поступової трансформації кла-

¹ Кортун В. М. Критерії нормативного розмежування моделей апеляції судів цивільної юрисдикції України й окремих держав Європи. Національний юридичний журнал: теорія і практика. Грудень 2016. С. 85-89. С. 87. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_1/19.pdf

² Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис... доктора юрид. наук: 12.00.03 /Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 431 с. С. 115, 356-357. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0511U000606>

³ Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 528 засіданні заступників міністрів 7 лютого 1995 року. Глава 2. п. «а» ст. 4. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_5_1995_02_07.pdf

сичної **неповної апеляції** з урахуванням європейських стандартів судового перегляду. Її сутність полягає у поєднанні контрольної функції апеляційного суду з обмеженими винятками, що допускаються виключно з метою забезпечення верховенства права та ефективного судового захисту.

Європейські правові системи впродовж останніх десятиліть демонструють стійку тенденцію до відмови від «чистих» моделей повної або неповної апеляції на користь змішаних, функціонально орієнтованих конструкцій апеляційного перегляду. Зокрема, навіть у державах континентальної правової традиції, де історично домінувала повна апеляція (Франція, Бельгія, Нідерланди), спостерігається послідовне обмеження *ius provocum* та посилення вимог до процесуальної активності сторін у суді першої інстанції. Апеляційний суд дедалі частіше розглядається не як «другий суд першого розгляду», а як інстанція, покликана виправляти істотні помилки правозастосування без повного відтворення процесу доказування.

Водночас у правопорядках, що традиційно тяжіють до моделі неповної апеляції (Німеччина, Австрія, Іспанія), відбувається певне розширення можливостей апеляційного суду щодо прийняття нових доказів, однак виключно за умови доведення неможливості їх подання раніше без вини сторони. Такі підходи свідчать про поступове зближення апеляційних моделей, у межах якого ключовим критерієм допустимості повторного дослідження фактичних обставин стає не формальна стадія процесу, а принцип процесуальної сумлінності сторін.

Подальший розвиток апеляційного провадження в Україні має бути спрямований не на розширення *ius provocum* як такого, а на вдосконалення механізмів концентрації процесуального матеріалу в суді першої інстанції та підвищення процесуальної дисципліни сторін. Саме за таких умов апеляція зберігатиме баланс між ефективністю судового контролю, процесуальною економією та справедливістю судового рішення, що відповідає як національним потребам цивільного судочинства, так і загальноєвропейським тенденціям уніфікації моделей апеляційного перегляду.

4. Проблеми мотивування постанов суду апеляційної інстанції у світлі практики ЄСПЛ

За наслідками розгляду апеляційної скарги, суд апеляційної інстанції має прийняти одне з рішень, передбачених ст. 374 ЦПК України та ухвалити постанову, яка складається з вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин (ст. 381, 382 ЦПК України). Рішення суду першої інстанції може бути оскаржене як повністю, так і частково (ч. 1 ст. 352 ЦПК України), що на практиці проявляється у оскарженні резолютивної або мотивувальної

частин, підкреслюючи їх важливість, особливо з огляду на преюдиційний характер судових рішень. Відповідно до ч. 4 ст. 376 ЦПК України, змінюючи судові рішення, ухвалене судом першої інстанції, суд апеляційної інстанції доповнює чи змінює його мотивувальну та (або) резолютивну частину.

Якщо апеляційна скарга стосується лише частини вирішених вимог, суд апеляційної інстанції, керуючись принципом диспозитивності, не вправі надавати оцінку неоскарженій частині рішення в мотивувальній чи резолютивній частині, а зазначає в описовій частині межі оскарження¹.

В контексті адаптації національного законодавства до європейських стандартів розглянемо більш детально таку частину постанови суду апеляційної інстанції як мотивування. Право на мотивоване рішення є елементом права на справедливий суд відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, адже мотивування – це не лише формальна частина рішення, а й процедурна гарантія справедливого судового розгляду. Належне мотивування підтверджує, що суд реально розглянув доводи учасників справи та застосував право, а не вирішив справу довільно чи поверхнево.

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що п. 1 ст. 6 Конвенції покладає на суди обов'язок мотивувати свої рішення, однак цей обов'язок не слід тлумачити як вимогу надавати вичерпну та детальну відповідь на кожен довід сторін. Обсяг і глибина мотивування судового рішення залежать від його характеру та специфіки. Водночас, при оцінці дотримання цього обов'язку необхідно враховувати, зокрема, різноманітність процесуальних заяв і аргументів, які можуть подаватися учасниками судового провадження, а також відмінності між договірними державами щодо законодавчого регулювання, судових традицій, правових доктрин і стилю викладення судових рішень. З огляду на це, питання про наявність чи відсутність порушення обов'язку наводити обґрунтування має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин кожної справи². Крім того, слід враховувати, що якщо клопотання заявника стосуються «прав і свобод», гарантованих Конвенцією, суди зобов'язані розглядати їх з особливою ретельністю, адже це є наслідком принципу субсидіарності³.

Національне законодавство встановлює конкретні **вимоги до змісту постанови суду апеляційної інстанції**, зокрема її мотивувальна частина охоплює виклад установлених судами обставин і відповідних правовідносин, аналіз правильності висновків суду першої інстанції, мотиви прийняття

¹ Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. №12. п. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08#Text>

² Ruiz Torija v. Spain. 09 грудня 1994. п. 29. (Application № 18390/91). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57909%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57909%22]}); Проніна проти України 18 липня 2006. п. 23. (Заява N 63566/00). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_096#Text

³ Fabris v. France. 7 February 2013. п. 72. (Application № 16574/08). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-116716%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-116716%22]})

або відхилення кожного аргументу апеляційної скарги та відзиву, з'ясування наявності порушених, невизнаних або оспорених прав чи інтересів, а також узагальнені висновки за результатами апеляційного перегляду з посиланням на застосовані норми права (ч. 3 ст. 382 ЦПК України).

Як слушно зауважує І. В. Андронов, суд зобов'язаний чітко вмотивувати прийняття або відхилення кожного аргументу сторін, щоб було очевидно, що позиція учасників справи належним чином розглянута. Саме через відповіді на аргументи учасників справи суд апеляційної інстанції оцінює правильність встановлення обставин справи та застосування норм матеріального і процесуального права, що відображає сутність судової постанови як відповіді на скаргу і засобу перевірки та виправлення можливих судових помилок¹.

Такі твердження відповідають практиці ЄСПЛ (наприклад, справа «Бендерський проти України»), який встановлює, що судові рішення повинні містити достатнє обґрунтування мотивів, на яких вони ґрунтуються. Адже Конвенція спрямована на забезпечення захисту не теоретичних чи ілюзорних, а реальних і ефективних прав. Право може вважатися ефективним лише за умови, що зауваження сторін були справді «заслухані», тобто фактично почуті та вивчені судом під час розгляду справи².

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» рекомендує у мотивувальній частині викладати встановлені судом юридично значущі обставини й надавати їм правову оцінку, проаналізувавши та оцінивши всі досліджені докази, а також наводити відповідні розрахунки щодо задоволення майнових вимог. Висновки мають бути належно вмотивовані та не можуть ґрунтуватися на припущеннях. Водночас, рішення не повинно містити й зайву деталізацію, яка не має значення для справи, незрозумілі словосполучення та занадто довгі речення, що важко сприймаються. Важливо, що мотивувальна частина має містити посилання на норми матеріального та процесуального права, керуючись якими суд встановив обставини, а також на Конвенцію та практику ЄСПЛ, що підлягає застосуванню³. Така позиція залишається актуальною у правозастосовній практиці.

Однак **проблеми мотивування постанов суду апеляційної інстанції**, в тому числі, у світлі практики ЄСПЛ, полягають у поверхневому аналізі доводів апеляційної скарги й ігноруванні ключових аргументів сторін, неналежному мотивуванні виходу за межі доводів апеляційної скарги або

¹ Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України : монографія / І. В. Андронов. Одеса : Юридична література, 2018. 372 с. С. 298.

² Бендерський проти України. 15 листопада 2007. п. 42. (Заява № 22750/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text

³ Про судові рішення у цивільній справі. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14. п. 8, 11, 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text>

прийняття (відмови у прийнятті) нових доказів та формальному підтвердженні висновків суду першої інстанції. Суд має надавати чітку, зрозумілу та вмотивовану відповідь на суттєві аргументи, демонструючи реальний, а не декларативний апеляційний перегляд справи. Проблематика мотивування проявляється насамперед у дисбалансі між національними процесуальними вимогами та фактичною судовою практикою. Хоча ч. 3 ст. 382 ЦПК України прямо зобов'язує апеляційний суд наводити мотиви прийняття або відхилення кожного аргументу апеляційної скарги і відзиву, на практиці суди нерідко обмежуються узагальненими формулюваннями, не розкриваючи логіки правової оцінки доводів сторін. Це знижує якість судового захисту та ставить під сумнів ефективність апеляційного перегляду. З урахуванням стандартів ЄСПЛ, мотивування має оцінюватися не за кількістю наведених аргументів, а за їх здатністю переконливо показати, що суд почув сторони, проаналізував істотні доводи та обґрунтовано застосував норми матеріального і процесуального права. Особливо високі вимоги ставляться у справах, де порушуються права і свободи, гарантовані Конвенцією.

Статут Ради Європи встановлює, що кожна держава – член Ради Європи зобов'язана визнавати верховенство права, а також забезпечувати реалізацію прав людини і основоположних свобод усім особам, які перебувають під її юрисдикцією та здійснювати відкрите й ефективне співробітництво з метою досягнення поставлених цілей. Водночас держави-члени підтверджують свою відданість духовним і моральним цінностям, що становлять спільне надбання їхніх народів і є фундаментальним джерелом особистої та політичної свободи, верховенства права й принципів, на яких ґрунтується кожна демократична держава¹. Орієнтуючись на Резолюцію Європейського парламенту можна дійти висновку, що «держава має забезпечити, щоб суди надавали достатньо детальні обґрунтовані рішення протягом розумного строку, щоб сторони могли ефективно скористатись будь-яким правом на перегляд рішення»².

В цьому контексті важливо зауважити, що цивільне процесуальне законодавство зобов'язує суди, незалежно від інстанції, ухвалювати судові рішення ґрунтуючись на засадах верховенства права, висувати до них вимоги законності та обґрунтованості³. За національним законодавством судові

¹ Статут Ради Європи від 5 травня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

² Резолюція Європейського Парламенту від 4 липня 2017 року з рекомендаціями Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі (2015/2084(INL)). (2018/C 334/05). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0282&qid=1771232545105>

³ Ткачук О., Луспенник Д. Верховенство права – новий «старий» принцип цивільного судочинства: співвідношення із принципом законності. Слово національної школи суддів України. № 3(20). 2017. С. 50–66. С. 52. URL: file:///C:/Users/%D0%98%D0%BD%D0%BD%D0%B0/Downloads/cln_2017_3_7.pdf

рішення є **законним**, якщо воно ухвалене відповідно до норм матеріального права та з дотриманням норм процесуального права. **Обґрунтованим** визнається судове рішення, яке постановлене за результатами повного, всебічного й об'єктивного з'ясування всіх обставин справи, на які сторони посиляються як на підставу своїх вимог і заперечень, та яке ґрунтується на доказах, безпосередньо досліджених у судовому засіданні (ст. 263 ЦПК України), що має враховуватись при прийнятті постанови судами апеляційної інстанції.

Приміром, скасовуючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій Верховний Суд дійшов висновку, що апеляційний суд не здійснив належної правової оцінки доводів, викладених як у первісному, так і в зустрічному позовах, та не встановив повного кола фактичних обставин справи, обмежившись констатацією нікчемності одного з заповітів. Верховний Суд зауважив, що цей підхід не узгоджується з його актуальною практикою щодо стандартів апеляційного перегляду, адже законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції по суті спору фактично не були перевірені¹.

Попри те, що національні суди наділені певною дискрецією щодо добору аргументів у конкретній справі та оцінки поданих сторонами доказів, ЄСПЛ наголошує і на тому, що судовий орган зобов'язаний належним чином обґрунтовувати свої процесуальні дії, чітко викладаючи мотиви ухвалених ним судових рішень². Європейськими модельними правилами цивільного процесу (п. 170) також передбачено, що суд апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду зобов'язаний надати оцінку по суті всім вимогам і доводам, викладеним апелянтом в апеляційній скарзі³.

Проте, як вже попередньо досліджувалось, допускається **вихід за межі вимог та доводів апелянта** у разі порушення норм матеріального права або неправильного застосування судом першої інстанції норм процесуального права (ч. 4 ст. 367 ЦПК України), якщо це є обов'язковою підставою для скасування судового рішення (у справах окремого провадження за очевидної незаконності чи необґрунтованості судового рішення ч. 5 ст. 367 ЦПК України). В такому разі, суд апеляційної інстанції перевіряє справу у повному обсязі й зобов'язаний мотивувати вихід за межі доводів апеляційної скарги⁴.

Ніби процесуальне законодавство чітко окреслює межі перегляду справи судом апеляційної інстанції та його повноваження, однак на практиці суди

¹ Постанова Верховного Суду від 07 лютого 2024 р. у справі № 311/2297/21 (провадження № 61-10463 св 23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116840208>

² *Suominen v. Finland*. 1 липня 2003. п. 36. (Заява № 37801/97). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-94141%22%7D>

³ ELI-UNIDROIT. Модельні європейські правила цивільного процесу. Від транскордонних принципів до європейських правил цивільного процесу / І. О. Ізарова, Т. А. Цувіна, Ю. Д. Притика та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет». 2025. 175 с. С. 137. URL: https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2025/11/Ukrainian-ELI_UNIDROIT.pdf

⁴ Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку. /Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 12. п. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08#Text>

стикаються з необхідністю вирішення нестандартних ситуацій. Приміром, вирішуючи питання про відступлення від існуючої правової позиції щодо оскарження заочного рішення, Велика Палата Верховного суду встановила, що сам по собі пропуск строку на подання заяви про перегляд заочного рішення не може бути підставою ані для скасування, ані для залишення такого рішення без змін, оскільки апеляційний суд зобов'язаний перевірити правильність застосування норм матеріального права. Водночас, суд апеляційної інстанції обмежений не тільки доводами апеляційної скарги, а й принципом заборони повороту до гіршого (*non reformatio in peius*), що ґрунтується на концепції *tantum devolutum quantum appellatum* (скільки скарги, стільки і рішення). Тобто, зазначене унеможливорює вихід за межі оскарження, якщо це призводить до погіршення правового становища особи, яка ініціювала перегляд, порівняно з результатом розгляду в суді першої інстанції¹.

До речі, не вважається виходом за межі доводів апеляційної скарги вимога апелянта про скасування рішення суду першої інстанції з направленням справи на новий розгляд, якщо суд апеляційної інстанції приймає нове рішення або змінює його, адже суд не виходить за межі скарги, а реалізовує свої повноваження².

Вихід суду апеляційної інстанції за межі доводів і вимог апеляційної скарги безпосередньо пов'язаний з питанням належного мотивування постанови, що потребує підвищеної аргументації. Якщо за неповної апеляції, яка діє в Україні суд переглядає справу переважно в межах доводів та вимог апеляційної скарги, то вихід за її межі є винятком, який повинен бути не лише формально обґрунтований, а й змістовно та переконливо мотивований. Часто суди апеляційної інстанції обмежуються загальною фразою про «неправильне застосування норм матеріального права» або «істотні порушення норм процесуального права», посиляючись на ст. 376 ЦПК України та не пояснюючи чому виправлення такого порушення потребує виходу за межі вимог та доводів апеляційної скарги, зокрема й у справах окремого провадження. В науці цивільного процесуального права вихід за межі скарги обґрунтовується необхідністю забезпечення принципів верховенства права, законності та справедливості. Однак у судовій практиці у мотивувальній частині постанови подекуди відсутній логічний зв'язок між порушенням, обґрунтуванням істотності порушення, його важливості (вплив на результат справи) та необхідністю зміни/скасування судового рішення, що є правовою підставою для виходу за межі скарги. А це, своєю чергою, може призводити до безпідставного виходу за межі апеляційної скарги.

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 червня 2024 року у справі № 756/11081/20 (провадження № 14-25цс24). п. 82, 83. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119776617>

² Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. №12. п. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08#Text>

До прикладу, Верховний Суд скасував рішення суду апеляційної інстанції, який перевищив свої повноваження, скасувавши рішення суду першої інстанції в тій частині, що не оскаржувалась та ще і щодо прав особи, яка не оскаржувала рішення суду, що є порушенням принципу диспозитивності. Апеляційний суд помилився щодо правомірності виходу за межі вимог та доводів апеляційної скарги, адже ч. 4 ст. 367 ЦПК України діє лише в інтересах апелянта, тобто суд порушив права особи, яка не оскаржувала рішення та не вимагала його скасування, напевне через згоду із ним¹.

Треба зважати також й на те, що процесуальні права суду є одночасно і його обов'язками. Тобто законодавець імперативно зобов'язує суд використовувати свої повноваження в повному обсязі, а їх невикористання вважається порушенням. Відтак норма, що дозволяє вихід за межі доводів та вимог апеляційної скарги покладає на суд обов'язок реалізувати це повноваження за наявності підстав. Таким чином, здійснення відповідних повноважень визначається не суддівським розсудом, а наявністю обставин, що вимагають виходу за межі апеляційної скарги².

Таким чином, вихід за межі доводів та вимог апеляційної скарги є допустимим механізмом забезпечення верховенства права, але вимагає підвищеної уваги до мотивування судового рішення, що демонструє винятковість такого втручання та його відповідність основоположним засадам цивільного судочинства.

Крім того, учасники справи мають право подати **нові докази до суду апеляційної інстанції**, однак у виключних випадках. Варто погодитись із думкою І. А. Боровської та О. В. Веренкіотової, що у контексті реформування цивільного судочинства через імплементацію відповідних стандартів традиційна процесуальна форма, домінантною ознакою якої є принцип змагальності, поступово трансформується в іншу модель організації процесу, що ґрунтується на реалізації принципу процесуальної економії, яка передбачає, зокрема, концентрацію доказової діяльності учасників справи та суду на стадії розгляду справи в суді першої інстанції³. Це передбачає зосередження основної доказової діяльності саме в суді першої інстанції та обмеження можливостей сторін щодо подання нових доказів в подальших стадіях.

Проблема забезпечення концентрації доказів у цивільному процесі не може бути розв'язана без належного визначення форм і механізмів взаємодії між базовими принципами цивільного судочинства – змагальністю та диспо-

¹ Постанова Верховного Суду від 20 травня 2020 року у справі № 344/1044/16-ц (провадження № 61-21248 св 18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89509018>

² Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: Монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. професора В. В. Комарова. Х: Харків юридичний. 2008. 928 с. С. 564.

³ Боровська І. А., Веренкіотова О. В. Принцип концентрації у цивільному судочинстві України. Юридичний науковий електронний журнал. № 8. 2023. С. 80-83. С. 81. URL: http://lsej.org.ua/8_2023/16.pdf

зитивністю – та положеннями, що регламентують керівну роль суду й реалізацію ним активних процесуальних повноважень. Формування ефективної цивільної процесуальної моделі концентрації доказового матеріалу безпосередньо пов'язане з нормативним визначенням моменту та процесуальних строків подання доказів, що забезпечує своєчасність, повноту та впорядкованість доказової діяльності учасників справи¹.

Недоліки мотивування постанови суду апеляційної інстанції особливо яскраво проявляються у питаннях прийняття та оцінки нових доказів в стадії апеляційного провадження. Якщо апеляційний суд приймає нові докази, він зобов'язаний чітко обґрунтувати винятковість підстав їх неподання до суду першої інстанції та пояснити, яким чином ці докази впливають на висновки у справі. Натомість у разі відмови в прийнятті нових доказів, суд повинен належно мотивувати таке рішення з огляду на принцип концентрації доказів і процесуальної економії. Проте, нерідко суди відмовляють у прийнятті нових доказів, обмежуючись загальним посиланням на відсутність поважних причин їх неподання до суду першої інстанції, без аналізу конкретних обставин, на які посилається скаржник.

Так, Верховний Суд скасував постанову суду апеляційної інстанції роз'яснивши, що суд апеляційної інстанції під час апеляційного перегляду справи наділений повноваженнями встановлювати нові обставини у разі, якщо їх наявність підтверджується новими доказами, які мають значення для правильного вирішення спору, є належними та допустимими, а також не могли бути подані до суду першої інстанції з причин, визнаних судом поважними і доведених особою, яка їх подає. При цьому, вирішуючи питання щодо прийняття або відмови в прийнятті та дослідженні нових доказів, суд апеляційної інстанції зобов'язаний навести належне мотивування відповідного висновку в ухвалі або в ухваленому за результатами апеляційного перегляду судовому рішенні². Невмотивована відмова у прийнятті нових доказів ЄСПЛ визнається порушенням ст. 6 Конвенції, оскільки це позбавляє можливості ефективно оскаржити таку відмову. Саме якість і повнота мотивування постанови апеляційного суду виступає ключовою гарантією балансу між правом на справедливий суд і завданням забезпечення ефективності цивільного процесу.

Одним з найтипівіших порушень є формальне погодження з висновками суду першої інстанції без самостійного аналізу доводів апеляційної скарги. У таких випадках мотивувальна частина постанови обмежується констатацією правильності рішення суду нижчої інстанції без наведення власних мірку-

¹ Гулик А. Г. Концентрація доказового матеріалу у цивільній справі – шлях до оптимізації цивільного судочинства. «Law. Human. Environment» Vol. 11. № 2. 2020. URL: https://environmentalscience.com.ua/web/uploads/pdf/Law.Human.Environment_2020_Vol.%2011,%20No.%202_81-89.pdf

² Постанова Верховного Суду від 24 липня 2024 року у справі № 646/857/18 (провадження № 61-5330св24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120603025>

вань щодо спірних питань права або оцінки доказів. Подібний підхід суперечить природі апеляційного провадження як механізму перевірки судового рішення.

В рішенні ЄСПЛ «*Hirvisaari проти Фінляндії*», Суд посилаючись на тезу про те, що судам не потрібно надавати відповіді на кожен аргумент зазначив, що відхиляючи апеляцію, суд може, в принципі, просто підтвердити причини рішення суду нижчої інстанції. Проте якщо недостатність міркувань суду нижчої інстанції не була виправлена судом вищої інстанції, а це було основною скаргою апелянта, то таке підтвердження не відповідає вимогам справедливого судового розгляду, тобто має місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції¹. Яскравим прикладом у цьому випадку слугуватиме постанова Верховного Суду якою він частково задовольнив скаргу, змінивши мотивувальну частину рішень суду першої та апеляційної інстанцій, адже вони правильно відмовили у задоволенні позовних вимог, однак помилились щодо мотивів такої відмови².

Як бачимо, суд апеляційної інстанції може погодитись з мотивами суду першої інстанції, однак враховуючи наведені позиції ЄСПЛ, у випадку якщо рішення першої інстанції є достатньо мотивованим, доводи апеляційної скарги не містять нових або істотних аргументів, а апеляційний суд продемонстрував, що він реально перевірів скаргу. Тобто, допускається підтвердження мотивів, але не допускається імітація перегляду.

Відтак, Європейська практика послідовно виходить з того, що мотивування судових рішень виконує низку ключових функцій. Зокрема, воно слугує засобом доведення до відома учасників процесу підстав і міркувань, якими керувався суд під час ухвалення відповідного рішення. Належне мотивування також забезпечує сторонам реальну можливість як ініціювати його оскарження, так і сприяє ефективному перегляду судових рішень судами апеляційної інстанції. Лише наявність мотивованих судових рішень створює необхідні передумови для здійснення громадського контролю за належним здійсненням правосуддя³.

Практика ЄСПЛ вказує на процедурні вимоги до мотивування, які мають значення при перегляді рішень суду першої інстанції судом апеляційної інстанції. Задля дотримання балансу між дискрецією та правом сторін на обґрунтовані мотиви, суди апеляційної інстанції мають забезпечити виразність мотивування постанов і відповідати хоча б стисло на основні аргументи сторін, особливо ті що мають значення для справи. Вони мають надавати пояснення щодо відхилення доводів або доказів, аби уникнути ризику пору-

¹ Hirvisaari v. Finland. 27 вересня 2001. п. 30, 32, 33. (Заява № 49684/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59682%22%5D%7D>

² Постанова Верховного Суду від 18 квітня 2025 року у справі № 331/2113/23 (провадження № 61-1124св24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126803025>

³ Suominen v. Finland. 1 липня 2003. п. 37. (Заява № 37801/97). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-94141%22%5D%7D>

шення права на ефективний судовий захист і враховувати практику ЄСПЛ як процедурну гарантію належного судочинства, а не лише як зовнішню рекомендацію.

Отже, мотивування постанов суду апеляційної інстанції є ключовим елементом реалізації права на справедливий суд та водночас одним із найбільш проблемних аспектів апеляційного провадження. Належне мотивування постанов суду апеляційної інстанції виступає не лише процесуальним обов'язком, а й індикатором якості правосуддя. Його відсутність або формальний характер перетворюють апеляційний перегляд на декларативну процедуру та можуть призводити до порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. Водночас повноцінне, аргументоване та індивідуалізоване мотивування забезпечує реальну перевірку судових помилок, підвищує довіру до суду й наближує національну судову практику до європейських стандартів справедливого судового розгляду.

Узагальнюючи положення цивільного процесуального законодавства, стандарти Конвенції, практику ЄСПЛ, а також виявлені проблеми національної судової практики, можна висувати, що під **належним мотивуванням апеляційної постанови** слід розуміти процесуально обумовлену діяльність суду апеляційної інстанції, що полягає у повному та логічно узгодженому викладенні встановлених обставин справи і правових висновків за результатами розгляду доводів та вимог апеляційної скарги, з наданням чіткої відповіді на її істотні аргументи, обґрунтуванням прийняття чи відхилення доказів (у тому числі нових). Саме таке мотивування забезпечує ефективність права на апеляційний перегляд, запобігає формалізації та виступає індикатором якості правосуддя в умовах верховенства права.

Висновки

В контексті європейської інтеграції апеляційне провадження розглядається як елемент системної трансформації, спрямованої на підвищення якості правосуддя та ефективності апеляційного перегляду. Адаптація національного законодавства до європейських стандартів має охоплювати не лише формальне запозичення процесуальних норм, а й переосмислення ролі апеляційної інстанції у системі цивільного судочинства. Забезпечення реального доступу до апеляційного перегляду, дотримання основоположних принципів і належна мотивація судових рішень сприятимуть підвищенню довіри до судової влади та утвердженню стандартів справедливого суду. Формування єдиної судової практики з урахуванням засад Конвенції та практики ЄСПЛ дозволить досягти узгодженості між національним і європейським правопорядками.

Право на апеляційний перегляд є функціональним елементом права на справедливий суд у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції. Суди апеляційної інстанції повинні відповідати стандартам доступності, рівності сторін, юридичної визначеності та ефективності судового захисту, сформованим у практиці ЄСПЛ. Апеляція виступає ключовим процесуальним механізмом виправлення судових помилок до набрання рішенням законної сили та забезпечення балансу між правом особи на перегляд і принципом *res judicata*.

Запровадження процесуальних обмежень доступу до апеляційної інстанції є допустимим, однак тільки за умови їх пропорційності, передбачуваності та спрямованості на забезпечення ефективного судочинства. Апеляційні фільтри, як інструмент процесуального балансу, мають запобігати зловживанню правом на оскарження та надмірному навантаженню на судову систему, водночас не перетворюючись на інструмент формального блокування права на апеляційний перегляд справи. Критерієм їх відповідності європейським стандартам виступає збереження реальної можливості отримати повноцінну перевірку судового рішення.

У більшості європейських правопорядків сформувалася модель двоінстанційного розгляду справи по суті з обмеженим касаційним контролем за питаннями права, що притаманно й національній правовій системі. Попри поширену в науці цивільного процесуального права тезу, що українська модель апеляційного провадження після процесуальної реформи наблизилась до змішаного виду, проведене дослідження доводить, що чинне законодавство закріплює модель саме неповної апеляції. Такий висновок обґрунтовується насамперед через критерії меж розгляду справ судом апеляційної інстанції та його повноваженнями. Апеляційний суд здійснює перевірку судових рішень в межах доводів та вимог апеляційної скарги та заявлених до суду першої інстанції позовних вимог, що істотно обмежує обсяг повторного розгляду справ. А вихід за межі вимог апеляційної скарги є здебільшого виключенням, до того ж, подання нових доказів допускається лише за наявності об'єктивних підстав, що унеможливлювали їх подання до суду першої інстанції, що свідчить про відсутність повноцінного повторного розгляду справи судом апеляційної інстанції в усіх аспектах.

Повноваження суду апеляційної інстанції щодо скасування, зміни або ухвалення нового рішення є похідними від меж апеляційного перегляду та не передбачають повної трансформації предмета чи підстав позову. Саме такі обмеження та концентрація процесуального доказового матеріалу в суді першої інстанції дозволяють кваліфікувати українську модель як неповну апеляцію, що поєднує елементи перевірки факту і права, але не передбачає перевірення цивільної справи. Подальший розвиток національної моделі має бути спрямований на чітке визначення меж перегляду та стандартів оцінки доказів (в тому числі нових), що забезпечить узгодженість із європейською концепцією ефективного апеляційного перегляду.

Обґрунтованість і належне мотивування постанови апеляційного суду є також важливим аспектом права на справедливий суд. Відповідно до підходів, вироблених у практиці ЄСПЛ, суд не зобов'язаний відповідати на кожен аргумент сторін, однак повинен надати вичерпну відповідь на суттєві та вирішальні доводи апеляційної скарги. Мотивувальна частина постанови повинна демонструвати логічний зв'язок між встановленими обставинами, оцінкою доказів і правовими висновками, що мають містити аргументацію щодо прийняття або відхилення позиції сторони. Недостатність або формальність мотивування підриває довіру до суду та може свідчити про порушення стандартів справедливого розгляду.

Анотація

*У монографії досліджено європейські стандарти апеляційного перегляду судових рішень у цивільному процесі та їх імплементацію в законодавство України в умовах євроінтеграції. Проблематика роботи полягає у визначенні меж і змісту права на апеляційний перегляд як елемента права на справедливий суд, забезпеченні балансу між доступністю правосуддя та принципом юридичної визначеності, а також у подоланні системних проблем недотримання розумних строків розгляду справ. Обґрунтовано, що суд апеляційної інстанції відіграє ключову роль у забезпеченні балансу між правом на виправлення судової помилки та принципом *res judicata*. Особливу увагу приділено впливу практики ЄСПЛ на трансформацію апеляційного провадження з формального контролю в ефективний механізм виправлення судових помилок. Розкрито зміст критеріїв незалежності та безсторонності суду апеляційної інстанції. Досліджено вплив цифровізації судочинства на реалізацію принципів доступності та публічності в апеляційному провадженні, зокрема в умовах воєнного стану. Проаналізовано апеляційні фільтри як інструмент процесуальної економії та оцінено їх відповідність принципу пропорційності. Доведено дію неповної апеляції в цивільному процесі України та проаналізовано її проблеми, зокрема щодо необхідності удосконалення неповної моделі шляхом уточнення меж перегляду та процесуальних гарантій сторін з метою запобігання формалізації неповної апеляції, адже обґрунтована модель неповної апеляції є передумовою забезпечення права на судовий захист. За результатами дослідження сформульовано висновок про необхідність подальшої гармонізації цивільного процесуального законодавства з європейськими стандартами з одночасним удосконаленням процесуальних гарантій сторін. Доведено, що ефективний апеляційний перегляд є визначальною передумовою підвищення довіри до судової влади та забезпечення захисту цивільних прав і свобод.*

Ключові слова: цивільний процес, перегляд судових рішень в апеляційному порядку; апеляційне провадження; апеляція; право на справедливий суд; доступність правосуддя; справедливий суд; розумні строки; належний і безсторонній суд; суд, встановлений законом; принцип публічності; право на апеляційний перегляд справи; апеляційне оскарження; апеляційні фільтри; види (моделі) апеляції; межі апеляційного розгляду; повноваження суду апеляційної інстанції; постанови суду апеляційної інстанції; мотивування постанов.

Key words: civil procedure, review of court decisions on appeal; appeal proceedings; appeal; right to a fair trial; accessibility of justice; fair trial; reasonable time limits; proper and impartial court; court established by law; principle of publicity; right to appeal; appeal; appeal filters; types (models) of appeal; limits of appeal proceedings; powers of the court of appeal; decisions of the court of appeal; reasoning for decisions.